

3. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Спрямування у ринкову економіку проявляється не тільки в розвитку товарно-грошових відносин всередині країни, але й інтеграція у світову господарську систему, активізація міжнародних економічних зв'язків, які включають зовнішню торгівлю, рух капіталів між країнами, науково-технічне співробітництво і інші форми сумісної зовнішньоекономічної діяльності.

В теперішній час для багатьох країн зовнішня торгівля відіграє найважливішу роль у найбільш повному забезпеченні своїх потреб. Попит на окремі види товарів у країнах, які не виробляють їх у достатній кількості, стимулюють розвиток торгівлі такими товарами і, як наслідок, підштовхує країни-виробники до їх розширеного відтворення. Це дає можливість країнам-учасникам міжнародної торгівлі більш ефективно і з найменшими витратами задовольняти потреби внутрішнього ринку. Тому держави зацікавлені в розвитку даної сфери економічних відносин і співробітництва на взаємовигідній основі. До того ж розвиток міжнародної торгівлі сприяє збільшенню загального обсягу світового виробництва і споживання.

Загальну тенденцію зовнішньої торгівлі України потрібно розглядати до і після 2009 року. Так, до 2008 року включно відбувалося постійне зростання експорту і імпорту у зовнішній торгівлі України. З 2008 року відбулося гальмування ходу розвитку зовнішньої торгівлі, в цей період Україна розвивалась під впливом світової фінансово-економічної кризи і членства у СОТ (2008 рік). Кризове зменшення зовнішньоторговельного обороту в Україні досягло пікових значень у IV кварталі 2008 року, коли воно склало 33% порівняно із попереднім кварталом, тоді як загалом у світі такий показник становив 20% [1, с.3]. Така ситуація значною мірою була спричинена зниженням попиту на традиційні експортні товари України (металопродукцію, хімічну та сільськогосподарську продукцію). Унаслідок девальвації

національної валюти та падіння купівельної спроможності населення суттєвого скорочення зазнав також імпорту.

З 2009 року відбувається відновлення світової економіки і поступово нарощуються обсяги експорту і імпорту в Україні (рис.1). Особливо відчутним цей процес став у 2010 році, коли експорт збільшився на 29% порівняно із попереднім роком. Це в основному пов'язане із відновленням зовнішнього попиту: за оцінками експертів МВФ, обсяги світової торгівлі у 2010 році зросли на 12%[1, с.3]. У 2012 році загальні обсяги експорту і імпорту досягли рівня 2008 року і становили, відповідно, 69 і 85 млрд. дол. США.

З 2005 року зовнішньоторговельна діяльність України характеризується від'ємним сальдо, що є негативним для країни, яка має виробництва майже всіх основних галузей промисловості і свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з браком конкурентоспроможного імпортозамінного виробництва.

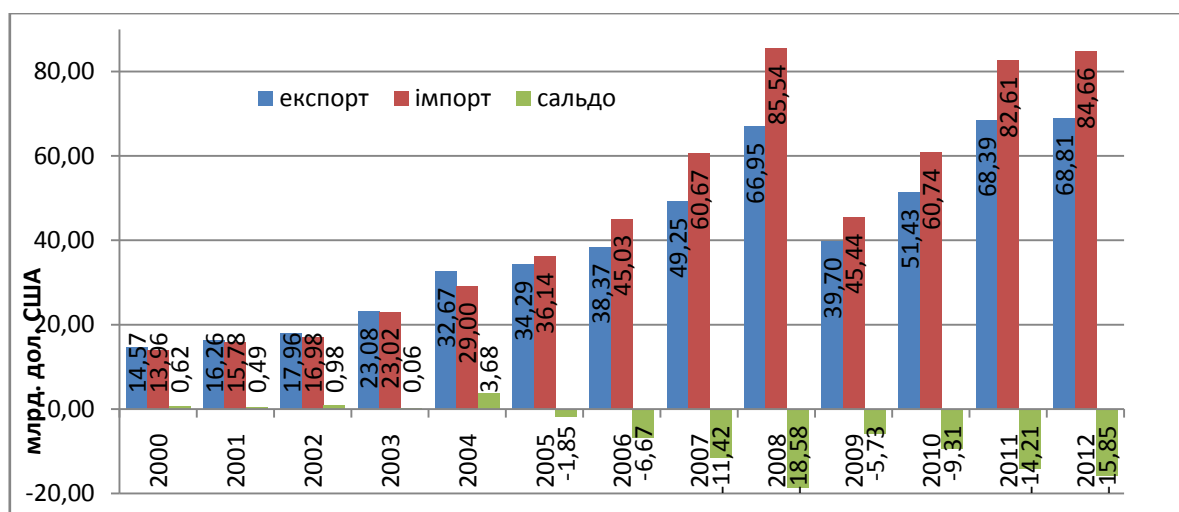

Рис. 1 Зовнішня торгівля України з 2000-2012 роки

Джерело[2]

Членство України у СОТ сприяло обмеженню нетарифних бар'єрів щодо українського експорту. Припинено квотування імпорту металопродукції з України до ЄС, скасовано антидемпінгові заходи щодо імпорту карбоніду, запроваджено обмеження експорту зернових, насіння соняшнику та соняшникової олії, що дозволила експортерам суттєво наростити обсяги

експорту даної продукції; зменшилася кількість антидемпінгових і спеціальних захисних розслідувань, від яких потерпають українські металургійна та хімічна галузі.

Ключовими чинниками поживавлення експортної діяльності в Україну у посткризовий період визначають[1]:

- зростання попиту на традиційні товари експортної спеціалізації України на ринках країн – торговельних партнерів, обумовлене антикризовими заходами та швидким відновленням після кризи;

- зростання світових цін на сільськогосподарську та промислову сировину (ціни на залізну руду з період із грудня 2009 р. по грудень 2010 р. зросли на 80,2%, пшеницю – на 48,8%, олію – на 29,4%;

- позитивна динаміка промислового виробництва, продовження реалізації технологічних модернізацій них проектів і розвиток інвестиційної діяльності у країнах СНД та Азії, що сформувало попит на продукцію українського машинобудування (зокрема збільшення обсягів експорту транспортного обладнання відбулося у 2010 р. переважно за рахунок нарощування поставок до Росії) та сировинні товари вітчизняного виробництва;

- знання торговельних обмежень з боку ЄС, країн – торговельних партнерів відносно українського металопрокату, олії, хімічної продукції (зокрема у 2010 р. обсяги зовнішніх поставок соняшникової олії досягли 44% світового експорту цього виду продукції).

У 2012 р. товарний експорт країни становив 68,81 млрд. дол.. США, що лише на 0,6% більше порівняно із попереднім роком, у 2011 – 68,3 млрд. дол.. США, що лише на 33% більше порівняно із попереднім роком. Товарна структура експорту зовнішньої торгівлі України показана на рис.2. У розрізі ключових товарних груп найбільший внесок у зростання експорту забезпечено продукцією чорної металургії – 27,5% у 2012 р. порівняно із 41% у 2005 р.

Так, 2012 р. показав зростання частки продукції АПК майже удвічі порівняно із 2005 р. це відбулося в основному за рахунок зниження частки експорту недорогоцінних металів та виробів з них. Потрібно також відзначити

зростання обсягів експорту продукції машинобудування – 10,2% у 2012 р. проти 9,9% у 2011 р. і 8,29% у 2005 р., що обумовлено передусім збільшенням постачання залізничних локомотивів.

Криза сприяла поглибленню рівня залежності економіки України від зовнішніх чинників, а саме зростання питомої ваги позитивного сальдо зовнішньої торгівлі товарами за традиційними сировинними статтями експорту: недорогоцінні метали та вироби з них, продукти рослинного походження, жири й олії тваринного або рослинного походження, деревина та вироби з неї. Також відбулося збільшення питомої ваги від’ємного сальдо мінеральних продуктів, хімічної продукції, полімерних матеріалів, виробів з текстилю.

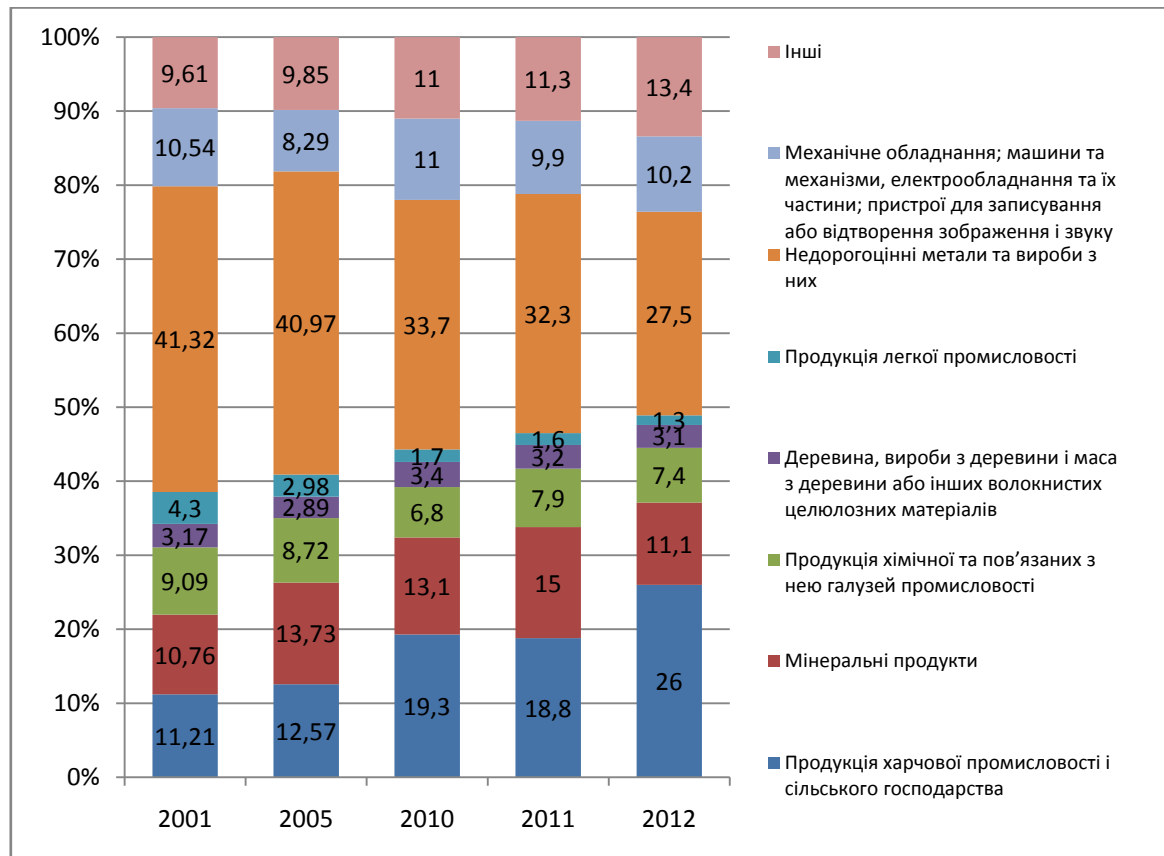

Рис. 2. Товарна структура експорту зовнішньої торгівлі України за 2000-2011 роки

Джерело [2]

Товарна структура імпорту зовнішньої торгівлі України показана на рис. 3. У 2012 р. порівняно із 2000 р. відбулося зниження частки імпорту мінеральних продуктів: 32,5% у 2012 р. проти 42,6% у 2000 р. Це відбулося за

рахунок зростання в імпорті часток продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей, недорогоцінних металів та виробів з них і продукції АПК.

Лідерами експортоорієнтованої моделі розвитку стали підгалузі вітчизняної переробної промисловості, частка експорту яких в реалізованій продукції є дуже вагомою – це металургія (72,6% у 2010 р.), машинобудування (72,3% у 2010 р.), хімічна і нафтохімічна промисловість (59% у 2010 р.).

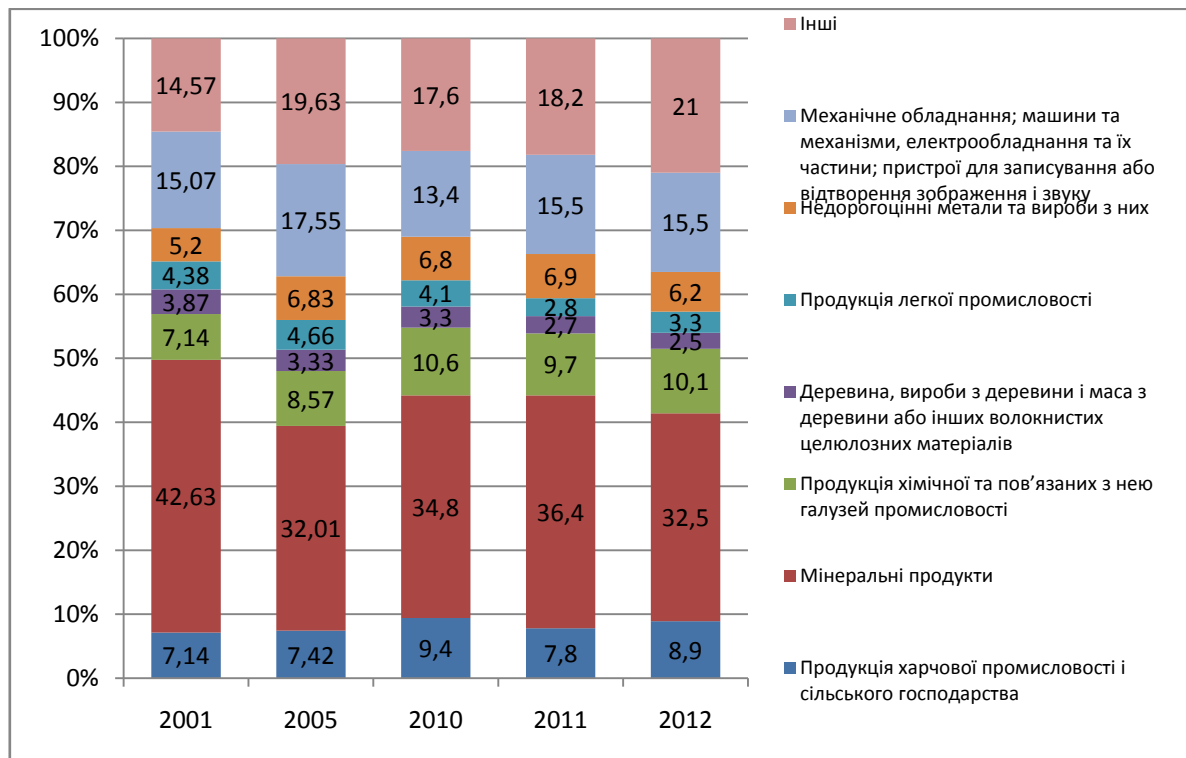

Рис. 3. Товарна структура імпорту зовнішньої торгівлі України за 2000-2011 роки

Джерело [2]

Сільськогосподарське виробництво є традиційною потужною галуззю української економіки. Але економічні можливості аграрного сектора України використовуються не повністю. Аграрний сектор забезпечує близько 60% фонду споживання населення, займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту і залишається практично єдиною галуззю, яка багато років поспіль забезпечує позитивне зовнішньоторговельне сальдо.

За рахунок сільського господарства забезпечується продовольча безпека держави – так як самозабезпечення країни власними продовольчими товарами є невід'ємною частиною ефективного функціонування народного господарства.

Також потрібно виділити соціальний ефект галузі, так як сільське господарство є одним із основних роботодавців: не дивлячись на глобальний процес урбанізації, який має свій вплив в Україні, значна частина населення проживає в селах.

Харчова промисловість, як частина агропромислового комплексу України, завжди була інвестиційно-привабливою і перспективною щодо подальшого розвитку. Але падіння рівня доходів серед українців і наплив імпорту можуть докорінно змінити цю ситуацію. В сучасних умовах, коли приток інвестицій в країну майже відсутній, а внутрішньому попиту загрожує подальше падіння, потрібно знайти механізм підтримки сільського господарства і вітчизняного виробника.

Обсяги зовнішньоекономічної діяльності сільського господарства та продукції харчової промисловості показані на рис. 4. Тут фінансово-економічна криза не вплинула так суттєво на падіння обсягів експорту і імпорту у 2009 році. У 2009 р. експорт становив 88%, а імпорт 77% рівня попереднього року. Крім того з 2000 р. спостерігається позитивне зовнішньоекономічне сальдо по продукції АПК і це сальдо має тенденцію до зростання. У 2012 році експорт продукції АПК становив 165% рівня 2008 р. і у 13 разів більше рівня 2000 р. Імпорт цієї продукції у 2012 р. становив 99% рівня 2008 року і був у 6 разів вище рівня 2000 р. Це говорить про існування попиту на міжнародних ринках продукції АПК через зниження обсягів виробничої діяльності у низці країн – торговельних партнерів України, зокрема в країнах СНД та ЄС.

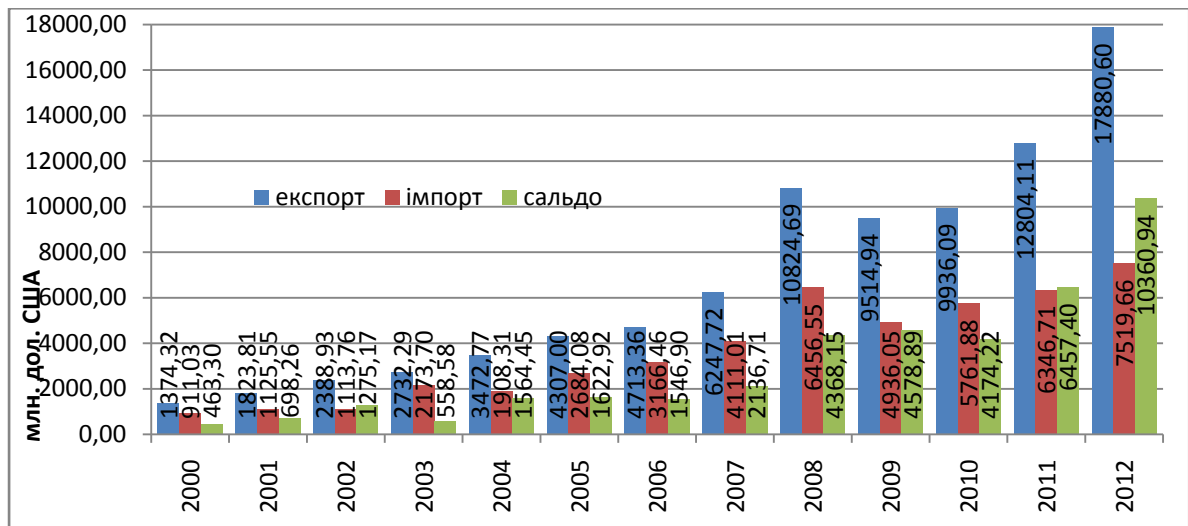

Рис. 4. Зовнішня торгівля АПК України з 2000-2012 роки

Джерело [2]

На рис. 5 показано питому вагу експорту і імпорту АПК в загальному обсязі експорту і імпорту України. У 2012 р частка експорту продукції АПК становила 26% у загальному обсязі експорту проти 9,4% у 2000 р. і 12,6% у 2005 р. Частка імпорту цієї продукції в загальному обсязі імпорту України становила у 2012 р. 8,9% проти 6,5% у 2000 р. і 7,4% у 2005 р. Це свідчить про зростання ролі продукції АПК в загальному експорті вітчизняної продукції в умовах членства у СОТ і зростання її ділової активності у цій галузі.

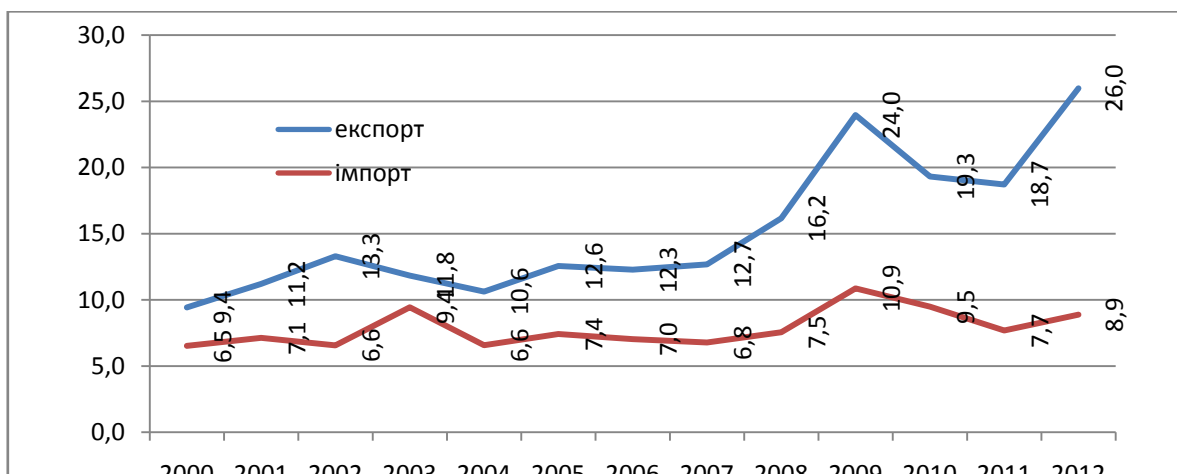

Рис. 5. Питома вага експорту і імпорту АПК в загальному обсязі експорту і імпорту України з 2000-2012 роки

Джерело [2]

Цікаво порівняти темпи зміни імпорту, експорту і промислової продукції України у відсотках до попереднього року. Так, з 2002 р. за винятком 2009 р. темпи зростання експорту і імпорту перевищували темпи зростання промислової продукції в цілому по Україні. Це свідчить про те, що збільшення обсягу продукції спрямовано в більшій своїй частині на забезпечення експорту продукції і не запобігає імпорту.

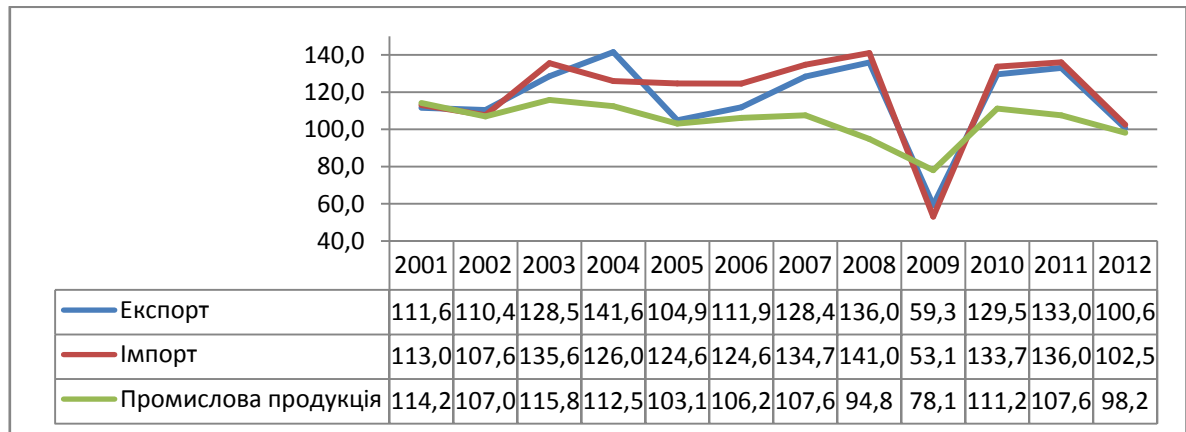

Рис. 6 .Темпи зміни імпорту, експорту і промислової продукції України у відсотках до попереднього року

Джерело [2]

На рис. 7 показані темпи зміни імпорту, експорту і продукції АПК у відсотках до попереднього року. Тут спостерігається аналогічна ситуація за винятком кризового 2009 р., це говорить про те, що виробництво продукції сільського господарства і харчової промисловості є експортоорієнтованим і імпортозалежними. Корисно дослідити тенденції експорту і імпорту у кожній товарній групі АПК і виявити найбільш перспективні галузі щодо експорту і імпорту.

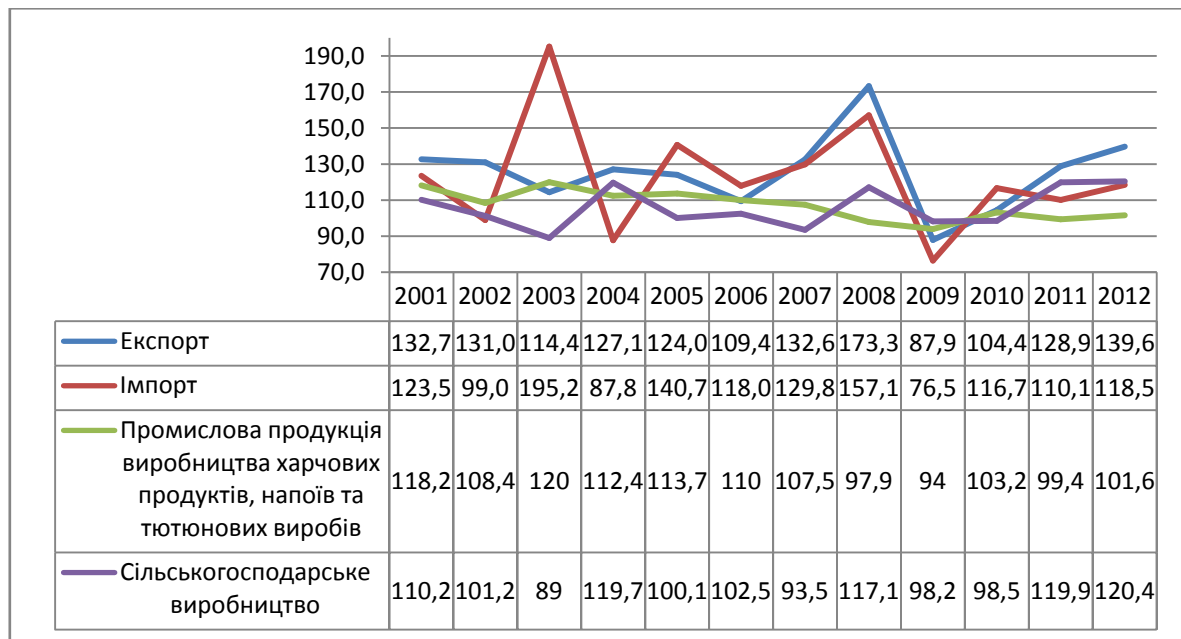

Рис. 7. Темпи зміни імпорту, експорту і продукції АПК у відсотках до попереднього року
Джерело [2]

На рис.8-9 показані відповідності темпів зміни експорту, імпорту і випуску продукції окремо у сільському господарстві і харчовій промисловості відповідно. У сільському господарстві немає чіткої тенденції між змінами обсягів виробництва і експортом продукції. так, у 2011 р. темп зростання виробництва сільськогосподарської продукції у % до попереднього року становив 19,9% при цьому експорт зріс на 33,9%, а імпорт на 1,9%. 2010 р. характеризується логічними тенденціями, коли зниження темпу виробництва продукції вплинуло на зниження експорту і зростання імпорту. З 2001 по 2008 р. зростання виробництво сільськогосподарської продукції відбувалося меншим темпом ніж зростання її експорту. Аналогічна ситуація і в харчовій промисловості, так, окрім 2009 р. темпи зростання експорту вище за темпи зростання виробництва продукції. Це говорить про її експортну орієнтацію по окремим галузям, які будуть виявлені нижче.

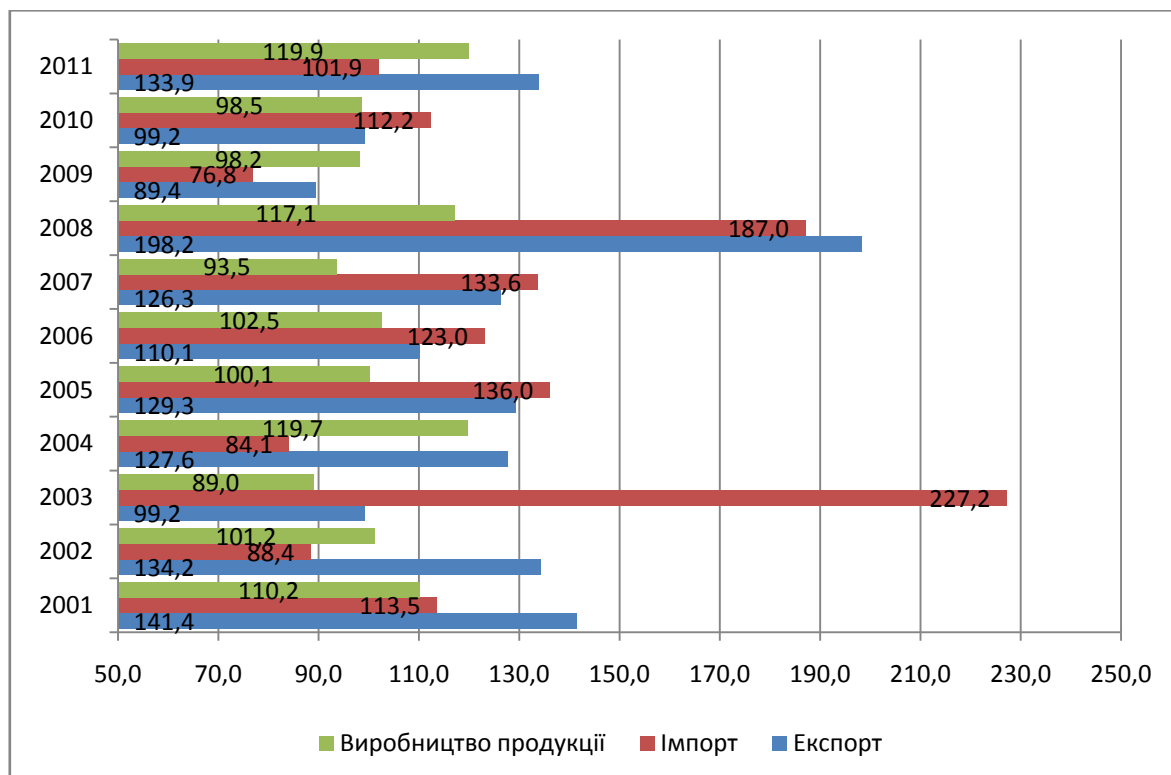

Рис. 8. Темпи зміни у % до попереднього року експорту, імпорту і виробництва продукції сільського господарства
Джерело [2]

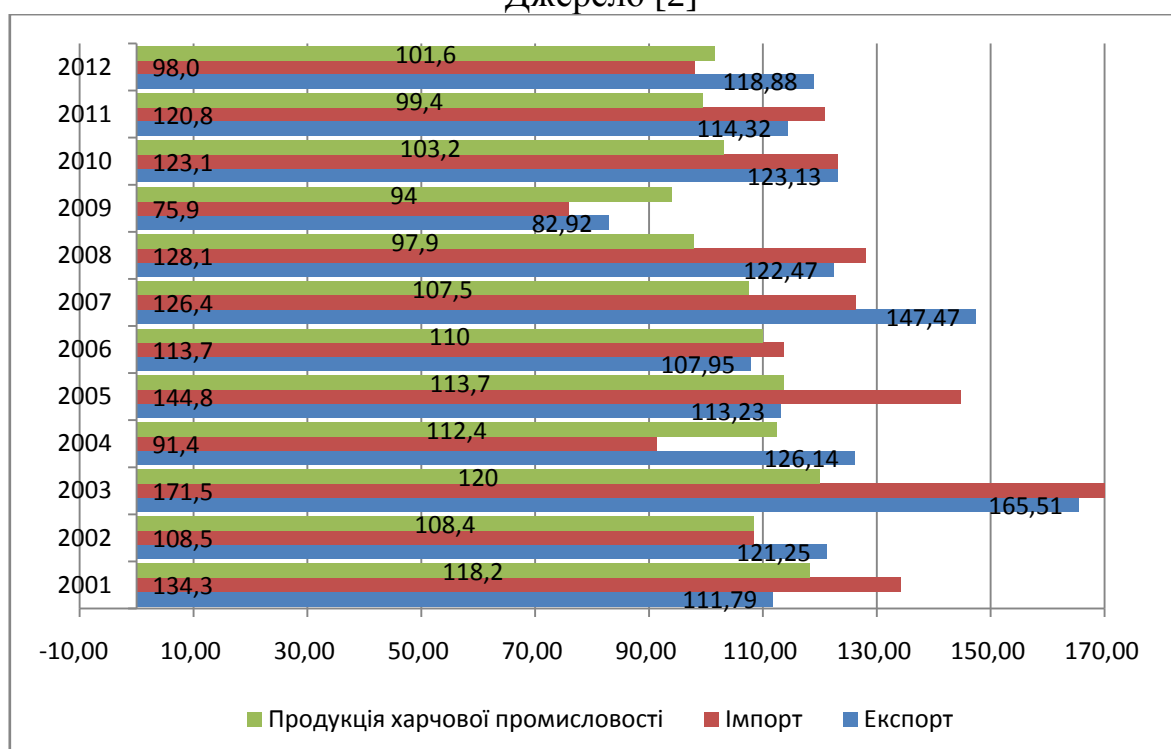

Рис. 9. Темпи зміни у % до попереднього року експорту, імпорту і виробництва продукції харчової промисловості
Джерело [2]

Рівень концентрації експорту є індикатором чутливості країни до зовнішніх шоків на товарних ринках. Тож динаміка змін цього показника дозволяє, з одного боку, робити висновок щодо якісних змін у зовнішньоекономічній позиції країни під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, а з іншого – прогнозувати наслідки таких впливів на перспективу.

Аналіз рівня концентрації товарного експорту України свідчить, що тенденції концентрації національного експорту значно відрізняються від країн з перехідною економікою та розвинених країн і найбільше корелюють із динамікою країн, що розвиваються [1].

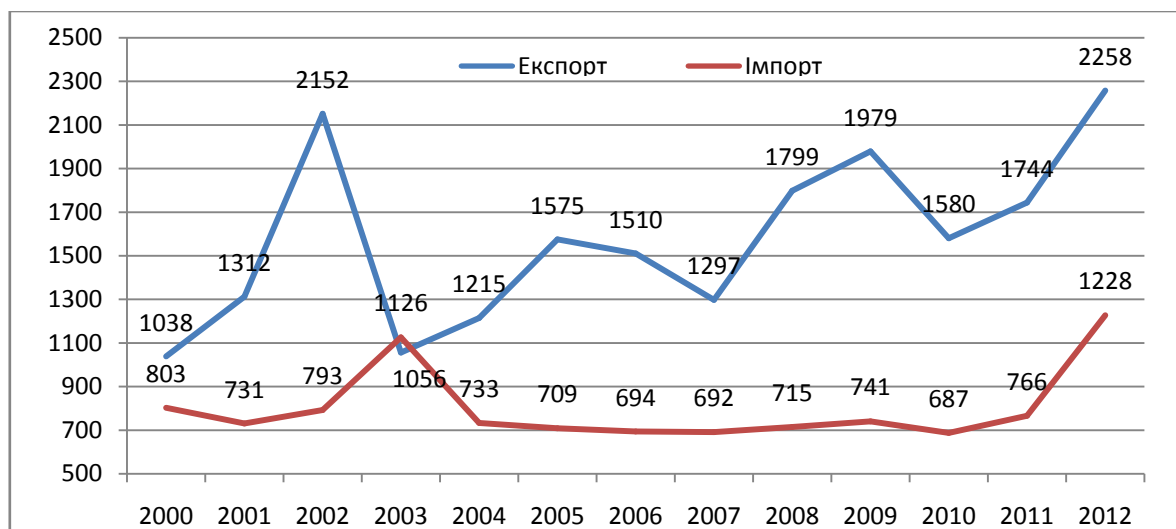

Рис. 10. Індекс Херфіндаля — Хіршмана експорту та імпорту АПК України
Джерело [2]

Коефіцієнт концентрації експорту і імпорту розраховано на базі показника індекса Херфіндаля -Хіршмана. Індекс Херфіндаля-Хіршмана [3] (англ. *Herfindahl-Hirschman Index* або *HHI*) — індикатор, що визначає концентрацію бізнесу на певному ринку (англ. *market dominance*). Цей індекс розраховується за такою формулою:

$$H = \sum_{i=1}^N s_i^2$$

де s_i — ринкова доля компанії i , а N — кількість усіх компаній.

Цей індекс може мати значення від 0 до 10.000 (або від 0 до 1,000). Він являє собою суму квадратів ринкових часток усіх компаній певної галузі, причому більше значення індексу означатиме більш концентрований ринок (отже менше конкуренції та більше ризиків для клієнтів). Державний департамент юстиції США визначає ступінь сконцентрованості ринку таким чином:

- індекс має значення нижче 0,1 (або 1.000) — незначна концентрація,
- індекс має значення від 0,1 до 0,18 (або від 1.000 до 1.800) — середня концентрація,
- індекс має значення вище 0,18 (або 1.800) — висока концентрація.

Як видно на рис. 10 після вступу України до СОТ відбулося посилення концентрації експорту, що пояснюється збільшенням обсягів експорту саме традиційних для України видів продукції.

Високий рівень товарної концентрації є характерним для експортних моделей країн із низьким і середнім рівнем доходу, які характеризуються наявністю вагомого сировинно-ресурсного потенціалу, та свідчить про переважно низьку конкурентоспроможність решти галузей економіки та вразливість зовнішньоторговельних стратегій такого типу [1].

Щодо рівня концентрації експорту і імпорту АПК, то тут можна зробити висновок, що рівень концентрації експорту вище за рівень концентрації імпорту, а значить диференціація товарної структури експорту значно ширше ніж імпорту і це є позитивно в цілому для країни.

Рівень концентрації товарної структури імпорту суттєво не змінювався і сьогодні є фактично однаковим для усіх країн світу, що свідчить про досягнення значно вищого на сьогодні рівня глобалізації ринків [1].

Рівень концентрації товарного імпорту останнім часом почав зростати, це очевидно є наслідком зростання у структурі імпорту питомої ваги окремих товарів, що є наслідком лібералізацією режиму зовнішньої торгівлі України.

Географічна структура зовнішньоторговельної діяльності також змінювалась протягом 2000-2012 р.р. (рис. 11). Так, питома вага країн СНД в українському експорті товарів у 2011 р. порівняно з 2008 р. (роком вступу у СОТ) зросла на 3,8 в. п. і склала 38,3% від загального обсягу товарного експорту, що є рекордним рівнем за останні 12 років. Водночас за цей період відбулося скорочення питомої ваги ЄС з 29,5% у 2008 р. до 27% у 2011 р.

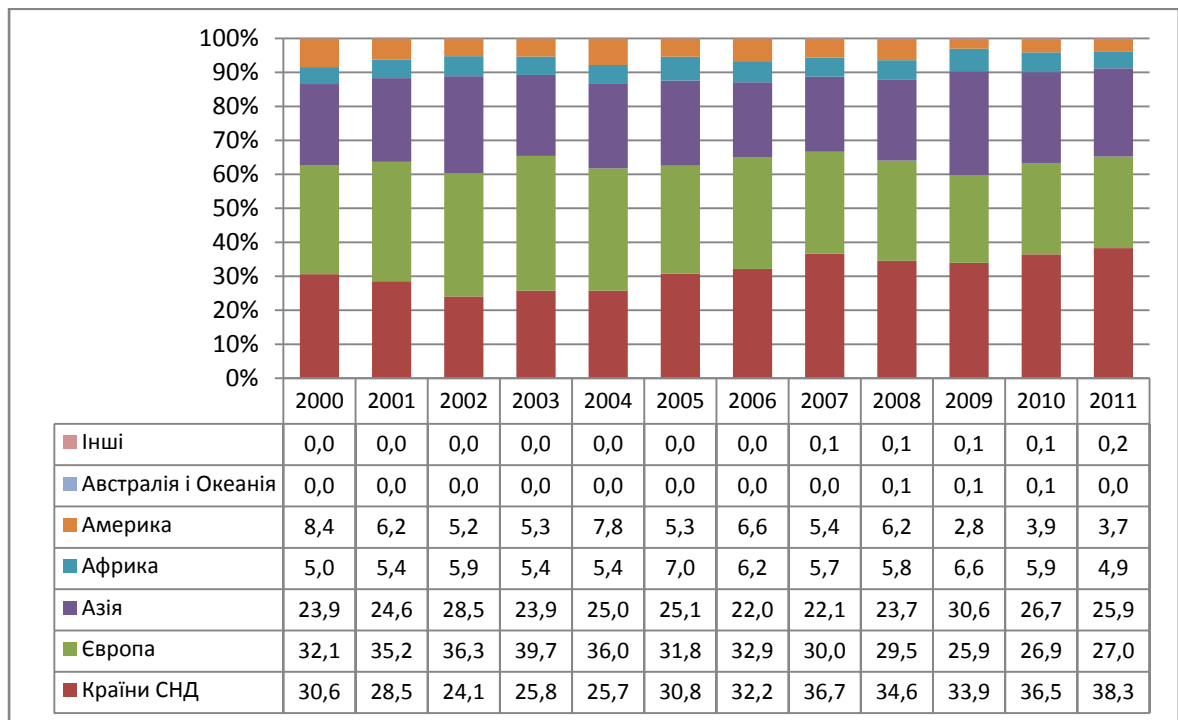

Рис. 11. Географічна структура експорту продуктів в Україні
Джерело [2]

Відчутною у період кризи стала переорієнтація внутрішнього споживання на продукцію країн СНД. Так, у 2011 р. частка товарного імпорту з СНД склала 45%, що на 6 відсоткових пунктів більше порівняно із 2008 р. (рис. 12). Варто також відзначити, що зростання частки імпортних товарів з СНД відбулося за скорочення питомої ваги імпорту з ЄС.

Серед країн СНД найбільшим торговельним партнером України традиційно залишається Російська Федерація, частка якої в товарному експорті зросла до 26%, а в імпорті – до 37%. Другим найбільшим партнером серед країн СНД є Білорусь, частка якої в торгівлі товарами також зростала протягом 2008-2011 р.р. Характерною рисою сучасного етапу торгівлі України із країнами СНД є те, що зростання ролі двох провідних торговельних партнерів

супроводжується великим і наростаючим обсягом від'ємного сальдо торгівлі товарами з цими країнами з одночасним зменшення частки всіх інших країн СНД, торгівля з якими характеризується для України переважно позитивним сальдо.

Тенденції торгівлі товарами з країнами ЄС у цілому відображують високий рівень залежності внутрішнього ринку України від домінуючих в імпорті цього регіону товарів з високим рівнем доданої вартості. Так, у кризовому 2009 р. різко скоротилися обсяги товарної торгівлі України з ЄС, при цьому обсяги імпорту товарів скоротилися значно більше, що обумовило зменшення обсягів сальдо торгівлі товарами з країнами ЄС. У 2011 р. з появою відновлення ділової активності від'ємне сальдо торгівлі товарами з більшістю країн ЄС почало зростати. Найвідчутніше воно зросло в торгівлі з Німеччиною, Польщею, Італією, Францією та Угорщиною. З Німеччиною, Польщею і Францією зберігається від'ємне торгове сальдо.

Серед інших торговельних партнерів України важливим географічним напрямом залишаються Азія і Північна Америка. так, за період 2009-2011 р.р. зріс експорт вітчизняних товарів до Китаю, Індії та Ірану із одночасним скороченням до Туреччини та Республіки Корея. Тенденції товарного імпорту цього регіону в цілому відображали загальносвітові явища: зниження у 2009 р., відновлення у 2010 р., але на більш низькому ніждокризовий рівень і активізація у 2011 р. Торгівля з Туреччиною, Індією, Іраном характеризується позитивним сальдо протягом усього періоду, від'ємне зберігається у торгівлі товарами з Китаєм і Кореєю. Зростання попиту на товари китайського виробництва внаслідок підвищення купівельної спроможності громадян і відновлення банківською системою кредитування населення обумовило зростання імпорту товарів із цієї країни у 2010 р. на 72% порівняно із 2009 р., а у 2011 р. на 43% порівняно із попереднім роком.

Торгівля товарами з країнами Америки, зокрема з США, відображала в цілому загальні тенденції. Скорочення обсягів товарообороту у кризові роки

супроводжувалося значним зростанням від'ємного торговельного сальдо України з США та іншими країнами регіону.

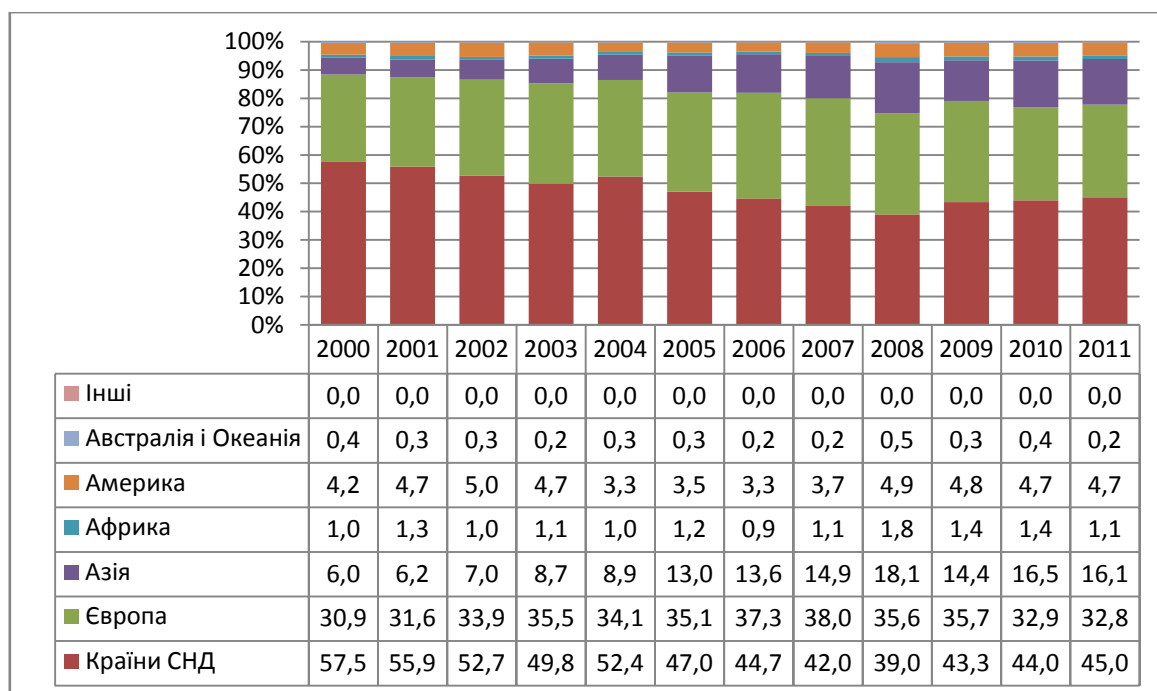

Рис. 12. Географічна структура імпорту продуктів в Україні
Джерело [2]

У 2012 р. товарний експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості становив 17,88 млн. дол. США, що на 40% вище ніж у попередньому році, у 4 рази вище ніж у 2005 р. і у 13 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових товарних груп найбільший внесок у зростання експорту АПК забезпечено продукцією рослинного походження та жирами та оліями рослинного і тваринного походження, їх частки становили у 2012 р. відповідно 51,5% і 23,6% в загальному обсязі експорту АПК (рис. 13). Так, експорт продукції рослинного походження крім того ж мав найбільший темп зростання, у 2012 р. зростання на 66,6% відносно попереднього року і у 5,4 разів відносно 2005 р., а жири і олії рослинного і тваринного походження мали зростання на 24 % відносно попереднього року і 7,2 разів відносно 2005 р. Поцим групам товарів спостерігається стабільно позитивне сальдо.

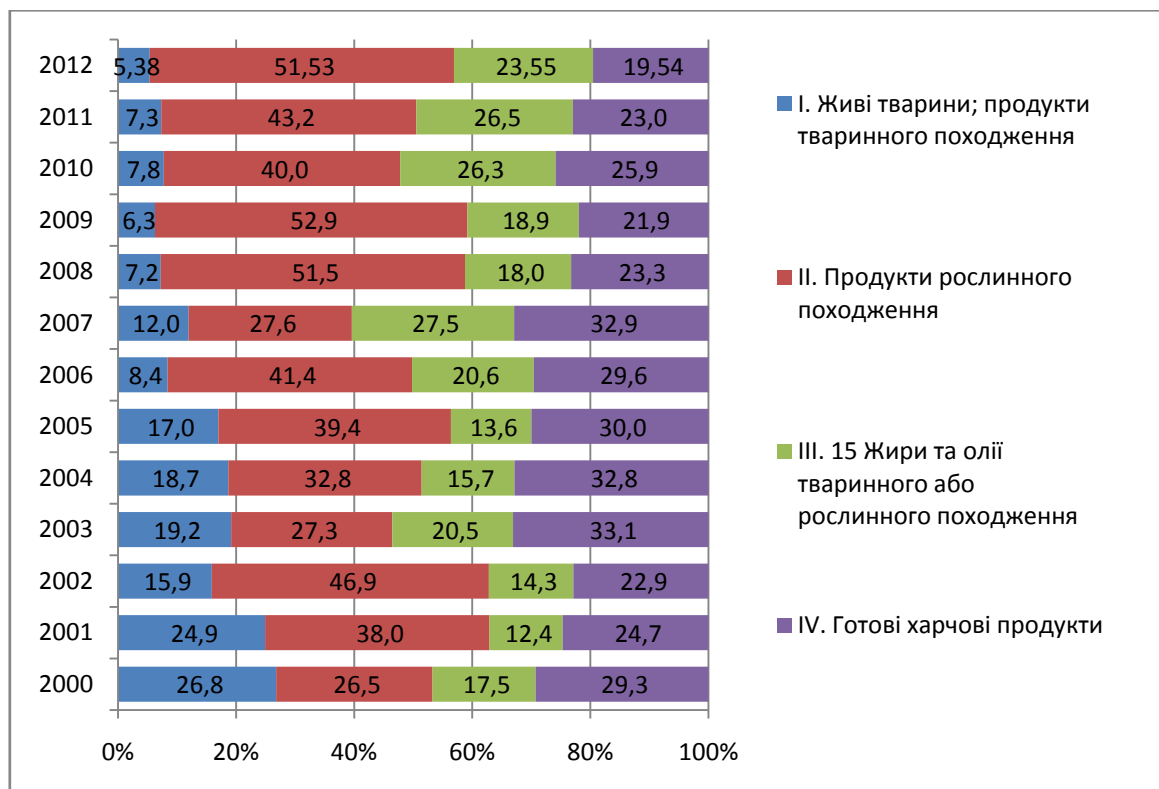

Рис. 13. Товарна структура експорту продукції сільськогосподарського та харчового промисловості України
Джерело [2]

У 2012 р. товарний імпорт продукції сільськогосподарського та харчового промисловості становив 7,52 млн. дол. США, що на 18% вище ніж у попередньому році, у 2,8 рази вище ніж у 2005 р. і у 8,25 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових товарних груп найбільший внесок у зростання імпорту АПК забезпечено продукцією рослинного походження та готовими харчовими продуктами, їх частки становили у 2012 р. відповідно 42,17% і 51,47% в загальному обсязі імпорту АПК (рис. 14). Так, імпорт продукції рослинного походження мав найбільший темп зростання, у 2012 р. зростання на 38,8% відносно попереднього року і у 4,6 разів відносно 2005 р. По цій групі товарів спостерігається стабільно позитивне сальдо. Продукція харчового промисловості хоча й займає в структурі імпорту зовнішньої торгівлі найбільшу частку у 2012 році мала зниження на 2% відносно рівня попереднього року, але у 2 рази вище ніж у 2005 р. і у 6,7 разів вище ніж у 2000 р. У 2009, 2010 і у 2012 р.р. спостерігалось позитивне сальдо по цій товарній групі.

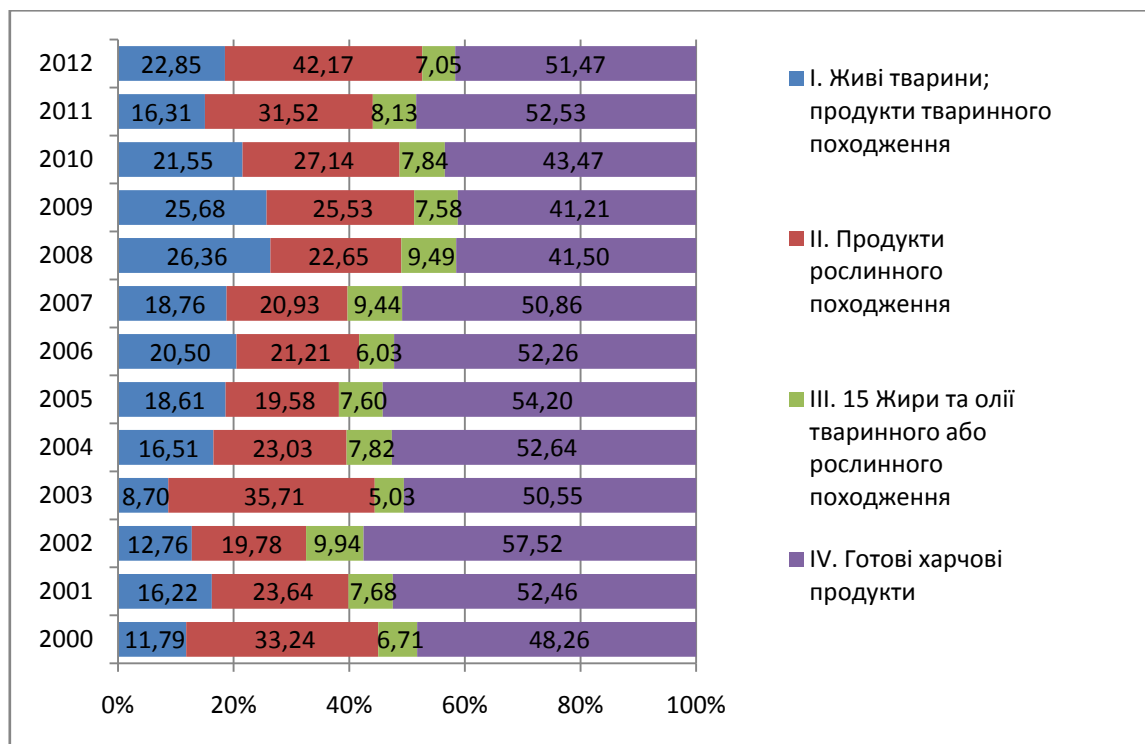

Рис. 14. Товарна структура імпорту продукції сільського господарства і харчової промисловості України
Джерело [2]

У 2012 р. товарний експорт живих тварин і продуктів тваринного походження становив 961,32 тис. дол. США, що на 2,4% вище ніж у попередньому році і у 2,6 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових груп найбільший внесок зростання експорту живих тварин і продуктів тваринного походження забезпечено м'ясом і харчовими субпродуктами та молоком та молочними продуктами, яйцями і медом, їх частки становили у 2012 р. відповідно 32,86% і 63,7% в загальному обсязі експорту живих тварин і продуктів тваринного походження (рис. 15). Так, експорт м'яса і харчових субпродуктів мав темп зростання, у 2012 р. - 59,6% відносно попереднього року і у 24 разів відносно 2005 р., а молока та молочних продуктів, яєць і меду мав зниження на 13 % відносно попереднього року і на 11,1% більше відносно 2005 р. По цим групам товарів спостерігається стабільно від'ємне сальдо.

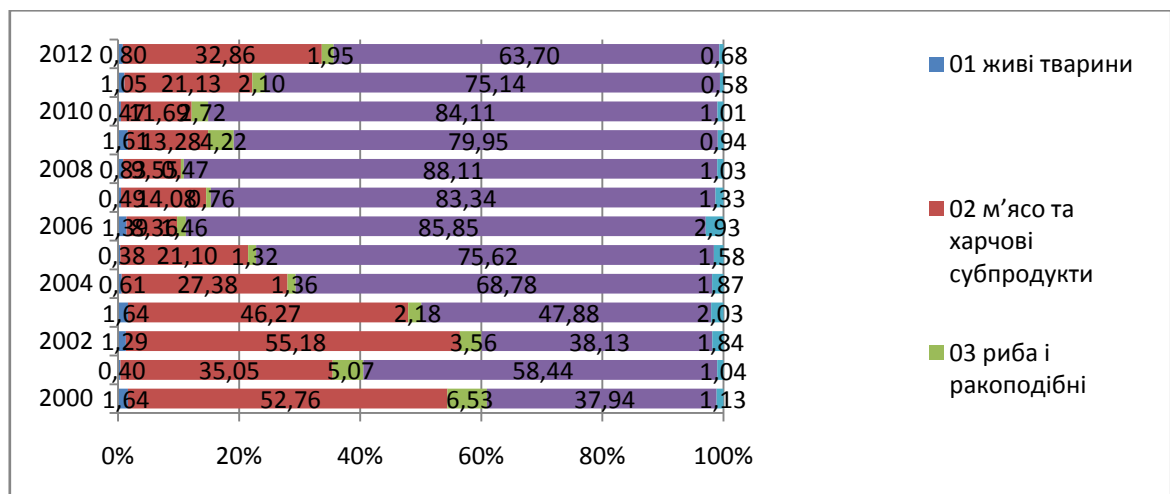

Рис. 15.Товарна структура експорту живих тварин і продуктів тваринного походження
Джерело [2]

У 2012 р. товарний імпорт живих тварин і продуктів тваринного походження становив 1718,37 тис. дол. США, що на 66% вище ніж у попередньому році, у 3,4 рази вище ніж у 2005р. і у 16 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових груп найбільший внесок зростання імпорту живих тварин і продуктів тваринного походження забезпечено м'ясом і харчовими субпродуктами та рибою і ракоподібними, їх частки становили у 2012 р. відповідно 42,02% і 40,02% в загальному обсязі імпорту живих тварин і продуктів тваринного походження (рис. 16). Так, імпорт м'яса і харчових субпродуктів зріс у 2012 р. у 2,5 разів відносно попереднього року і у 4,34 разів відносно 2005 р., а риби і ракоподібних мав зростання на 36% відносно попереднього року і у 3 рази більше відносно 2005 р. По цим групам товарів спостерігається стабільно від'ємне сальдо.

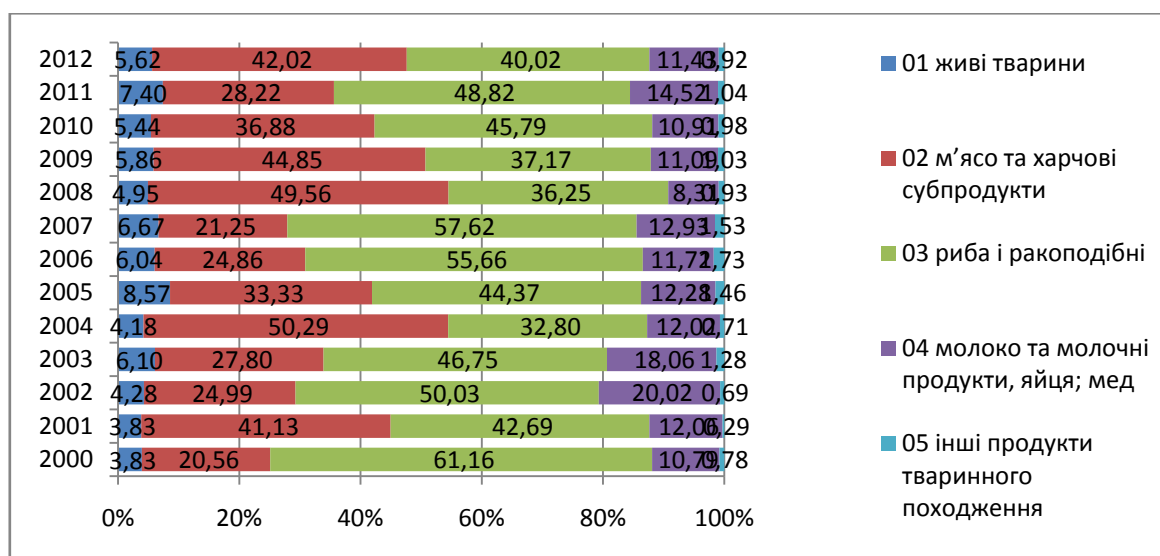

Рис. 16 Товарна структура імпорту живих тварин і продуктів тваринного походження, %
Джерело [2]

У 2012 р. товарний експорт продуктів рослинного походження становив 9213,9 тис. дол. США, що на 66% вище ніж у попередньому році, у 5,43 рази вище ніж у 2005р. і у 25 разів більше ніж у 2000 р. (табл. 1). У структурі ключових груп найбільший внесок зростання експорту продуктів рослинного походження забезпечено зерновими культурами та насінням і плодами олійних рослин, їх частки становили у 2012 р. відповідно 76% і 19% в загальному обсязі експорту продуктів рослинного походження (табл. 1). Так, експортзернових культур зріс у 2012 р. майже у 2 рази відносно попереднього року і у 5 разів відносно 2005 р., а насіння і плоди олійних рослин мали зростання на 22% відносно попереднього року і у 13 разів більше відносно 2005 р. По цим групам товарів спостерігається стабільно позитивне сальдо.

Таблиця 1

Товарна структура експорту продуктів рослинного походження, %

Продукти рослинного походження	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Живі рослини та продукти квітництва	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Овочі, коренеплоди	2,3	3,2	2,4	1,8	3,0	2,3	4,4	4,1	1,5	3,2	3,0	2,4	1,5
Їстівні плоди і горіхи; citrusові	5,3	2,6	3,2	5,9	5,2	6,0	7,8	8,2	3,1	3,5	5,3	3,9	2,2
Кава, чай, прянощі	0,3	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,1	0,1	0,2	0,3	0,1
Зернові культури	34,1	69,8	89,0	53,9	74,2	81,6	69,4	44,2	66,4	70,6	62,0	65,4	76,0

Продукція борошно-мел'но-круп'яної промисловості	3,8	1,8	1,3	2,6	2,4	1,7	1,9	4,3	3,2	1,8	2,0	2,0	1,1
Насіння і плоди олійних рослин	53,8	22,2	3,8	35,3	14,8	8,0	16,1	38,6	25,6	20,7	27,3	25,9	19,0
Камеді, смоли	0,5	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інші продукти рослинного походження	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0

Джерело: [2]

У 2012 р. товарний імпорт продуктів рослинного походження становив 2429,66 тис. дол. США, що на 33,8% вище ніж у попередньому році, у 4,6 разів вище ніж у 2005р. і у 8 разів більше ніж у 2000 р.

У структурі ключових груп найбільший внесок зростання імпорту продуктів рослинного походження забезпечено їстівними плодами, горіхами і цитрусовими, їх частка становила у 2012 р. 46,5% в загальному обсязі імпорту продуктів рослинного походження (табл. 2). Так, імпорт їстівних плодів, горіхів і цитрусових зріс у 2012 р. у 1,65 разів відносно попереднього року і у 5,8 разів відносно 2005 р. По цій групі товарів спостерігається стабільно від'ємне сальдо.

Таблиця 2

Товарна структура імпорту продуктів рослинного походження, %

Продукти рослинного походження	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Живі рослини та продукти квітництва	1,5	2,8	4,6	1,7	4,2	6,5	7,2	7,5	6,9	4,9	4,7	5,5	6,3
Овочі, коренеплоди	2,0	1,8	3,6	0,7	1,3	2,2	3,9	3,2	6,2	6,2	8,3	7,3	6,0
Їстівні плоди і горіхи; цитрусові	18,2	24,1	29,4	9,5	18,4	36,9	39,9	34,1	39,8	50,2	46,9	37,6	46,5
Кава, чай, прянощі	15,9	22,5	27,3	8,9	18,3	20,8	18,4	18,4	14,7	15,4	15,0	16,9	13,2
Зернові культури	39,1	18,9	11,1	67,3	38,0	10,9	8,9	10,1	10,0	7,8	9,3	12,1	10,3
Продукція борошно-мел'но-круп'яної промисловості	11,7	14,0	5,7	5,6	5,7	4,7	4,6	8,3	3,3	1,6	1,8	2,7	1,2
Насіння і плоди олійних рослин	9,4	12,7	13,8	4,8	11,0	14,1	13,8	15,4	16,0	10,8	11,4	15,7	14,8
Камеді, смоли	2,2	3,3	4,3	1,3	3,1	3,8	3,2	2,9	3,0	3,1	2,5	2,0	1,6

Інші продукти рослинного походження	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Джерело: [2]

У 2012 р. товарний експорт готових продуктів становив 3493,2 тис. дол. США, що на 18,9% вище ніж у попередньому році, у 2,7 разів вище ніж у 2005р. і у 8,7 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових груп найбільший внесок зростання експорту готових продуктів забезпечено залишками і відходами харчової промисловості та какао і продуктами із нього, їх частки становили у 2012 р. відповідно 25,1% і 19% в загальному обсязі експорту готових продуктів (табл. 3). Так, експорт залишків і відходів харчової промисловості зріс у 2012 р. на 40% відносно попереднього року і у 6,28 разів відносно 2005 р., а какао і продуктами із нього мали зниження на 2% відносно попереднього року і у 2,8 разів більше відносно 2005 р. По цим групам товарів спостерігається стабільно позитивне сальдо.

Таблиця 3

Товарна структура експорту готових продуктів, %

Готові харчові продукти	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Продукти з м'яса, риби	4,8	3,1	2,5	2,2	2,3	2,1	1,7	1,7	1,6	1,8	1,9	1,7	1,9
Цукор і кондитерські з цукру	26,3	19,1	20,5	22,0	10,5	8,5	8,1	7,6	6,5	7,9	8,0	8,2	9,8
Какао та продукти з нього	15,5	22,2	22,0	17,5	17,8	18,5	18,6	17,1	20,0	21,5	23,0	23,0	19,0
Продукти із зернових культур	5,4	6,3	5,2	5,6	7,2	7,6	8,2	8,1	9,8	9,8	9,9	11,5	10,8
Продукти переробки овочів, плодів	6,6	7,6	7,7	9,0	8,1	9,2	9,7	12,2	7,7	7,1	8,2	7,8	9,3
Різні харчові продукти	1,1	2,7	3,0	7,5	9,1	3,8	3,6	3,7	4,1	4,2	4,8	5,5	5,6
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	10,6	16,1	15,7	18,1	23,4	32,5	29,9	25,2	22,2	22,0	17,3	13,0	11,0
Залишки і відходи харчової промисловості	10,5	13,8	15,1	12,0	15,6	10,8	12,2	16,5	19,3	15,4	18,6	21,3	25,1
Тютюн	19,1	9,1	8,3	6,0	6,1	6,9	7,9	8,0	8,8	10,2	8,3	7,9	7,6

Джерело: [2]

У 2012 р. товарний імпорту готових продуктів становив 2965,37 тис. дол. США, що на 2% нижче ніж у попередньому році, у 2 рази вище ніж у 2005р. і у 6,7 разів більше ніж у 2000 р. У структурі ключових груп найбільший внесок зростання імпорту готових продуктів забезпечено різними харчовими продуктами та тютюном, їх частки становили у 2012 р. відповідно 20% і 17% в загальному обсязі імпорту готових продуктів (табл. 4). Так, імпорту різних харчових продуктів у 2012 р. майже не змінився відносно попереднього року, і зріс майже у 2 рази відносно 2005 р., а тютюну зріс на 6% відносно попереднього року і у на 42% відносно 2005 р. По цим групам товарів спостерігається стабільно від'ємне сальдо.

Таблиця 4

Товарна структура імпорту готових харчових продуктів, %

Готові харчові продукти	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Продукти з м'яса, риби	5,8	4,1	3,9	2,6	3,8	7,0	7,2	5,9	6,3	3,9	4,0	4,1	4,7
Цукор і кондитерські з цукру	17,7	22,5	15,4	30,8	10,3	5,4	1,8	1,6	2,5	4,3	9,2	7,6	2,8
Какао та продукти з нього	16,1	13,2	13,8	10,0	14,5	15,6	13,5	12,8	13,4	14,9	16,3	16,2	15,2
Продукти із зернових культур	2,5	1,9	2,2	2,3	4,0	3,6	4,5	5,2	5,7	4,7	5,0	5,4	5,8
Продукти переробки овочів, плодів	3,0	4,7	5,2	4,2	5,7	7,6	11,7	11,9	11,7	9,7	8,9	9,2	9,0
Різні харчові продукти	10,1	14,3	14,4	12,4	19,3	20,6	20,3	20,7	21,6	20,7	18,6	19,6	20,0
Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	8,8	6,4	6,8	10,7	6,4	7,9	11,4	13,4	12,5	9,3	10,8	13,9	16,6
Залишки і відходи харчової промисловості	3,4	6,1	8,6	5,7	8,6	7,7	9,4	8,5	9,1	10,2	8,3	8,2	8,8
Тютюн	32,7	26,8	29,7	21,2	27,4	24,5	20,1	20,0	17,1	22,4	18,8	15,8	17,1

Джерело: [2]

В табл. 5 показані коефіцієнти покриття імпорту експортом в структурі окремих товарів зовнішньоекономічної діяльності харчової промисловості і сільського господарства. Загалом по харчовій промисловості і

сільському господарству цей коефіцієнт більше одиниці і в останні два роки має тенденцію до зростання.

Коефіцієнт покриття імпорту експортом в групі живих тварин і продуктів тваринного походження має найбільше значення по молоку і молочним продуктам, яйцям і меду (табл. 5). У 2012 році він становив найменше значення за досліджуваний період і становив 3,1, а найбільше у 2000-2001 роках - 12,06.

Так, на ринку м'яса обсяги імпорту за аналізований період у 5-10 разів перевищували експорт, вітчизняні виробники тваринницької продукції невпинно втрачали свої позиції, значна частина внутрішнього попиту задовольняється імпортом. Вітчизняні підприємства харчової промисловості сьогодні шукають дешеві імпортні заміники м'яса та побічної продукції тваринного походження. За деякими розрахунками частка вітчизняних сільськогосподарських підприємств на внутрішньому ринку яловичини, починаючи з 2008 року коливається в межах 68-71%, свинини – 46-49% і має спадну тенденцію. Лише на ринку м'яса птиці вітчизняні аграрії поліпшили свої позиції, частка якого за аналізований період зросла із 71 до 93,6%. Визначальними ціноутворюючими чинниками ринку м'яса є рівень активності імпортерів, який, у свою чергу, залежить від сфери зовнішніх закупівель. Оцінка експортних операцій дозволили зробити висновок, що вони не впливали суттєво на рівень цін внутрішнього ринку[4].

За даними Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД), на світовому ринку яловичини й телятини у 2000-2009 роках Україна мала частку 1,7-2,2% та посідала шосте місце. В останні чотири роки ці позиції були втрачені[4]. Це пов'язується із значним перевищенням середніх експортних цін вітчизняних експортерів над світовими. До позитивних кон'юнктурних чинників відносять те, що середній рівень цін внутрішнього ринку яловичини значно нижче світового, що свідчить про потенційну конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектору. Середні ціни вітчизняного експорту свинини в 1,3-5,1 рази перевищували рівень світових цін[4]. Частка України у структурі

світового експорту м'яса птиці становить лише 0,1%, а обсяги експорту мали зростаючу тенденцію до 2009 року. Останні п'ять років характеризуються переважно неефективним ціновим позиціюванням вітчизняних експортерів м'яса птиці. За винятком 2008 року вітчизняним товаровиробникам вдалося захистити внутрішній ринок від імпорту, утримуючи середні ціни на рівні, значно нижчому ніж на світовому ринку.

Позитивними є показники чистого експорту молочної продукції, у структурі якого переважають тверді сири (75% у вартісному виразі), але за даним показником спостерігається спадкова тенденція. Однією з причин цього є неефективне цінове позиціювання твердих сирів на зовнішньому ринку. Як показують дані митної статистики, рівень експортних цін перевищує імпортні, наслідком стало зменшення експорту. Аналогічна ситуація щодо масла вершкового, молока згущеного та вершків. Однак, за аналізований період Україна стала ефективним експортером яєць і продуктів їх переробки. В цілому ситуація на ринку молокопродуктів та яєць є позитивною, оскільки показники експорту за даними продуктами у 4-5 разів перевищують імпорт, а частка вітчизняних виробників на внутрішньому ринку коливається у цей період на рівні 97-99%.

Істотною перешкодою для імпорту молочної продукції є низька якість вітчизняної сировини і невідповідність української молочної продукції в зв'язку з цим міжнародним стандартам. В структурі молока, що продано сільськогосподарськими підприємствами на переробку молокозаводам, питома вага молока екстра якості становила у 2009 р. лише 1,9%, вищого сорту - 29,1, першого - 62,3%. Господарства населення є постачальниками близько 71% всієї кількості переробленого молока і цілком молоко другого сорту і несортове. Також на це вплинуло те, що Російська Федерація закрила свій ринок для деяких українських виробників цієї продукції. Крім того, поголів'я великої рогатої худоби останнім часом стабільно зменшується і становило у 2012 році 18% рівня 1990 року.

По інших видах продукції цієї групи коефіцієнт покриття імпорту експортом менше одиниці. Так, у 2012р. на 100 доларів імпорту живих тварин приходить 8 доларів їх експорту, по м'ясу і субпродуктам - 44, по рибі - 13.

Найбільший коефіцієнт покриття імпорту експортом в групі продуктів рослинного походження у зернових культур, на другому місці - насіння плодів олійних рослин (табл. 5). Цей коефіцієнт по зерновим культурам коливався від 0,77 в кризовому для сільського господарства 2003 р. до 40,95 в 2002. У 2012 р. цей коефіцієнт становив 28,1, навіть у кризовому 2009 р. – 36,1.

У насінні плодів олійних рослин найменше значення цього показника спостерігалося у 2005 р. - 1,83, починаючи з 2005 р. відбувається поступове зростання цього коефіцієнта, однак у 2012р. він становить 4,89, що менше ніж у 2007-2010рр.

Негативною тенденцією є зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом по овочам і коренеплодам. У 2004 р. він становив 5,91, після цього відбувається його поступове зниження і у 2012р. – він становив 0,94, тобто уп'ять разів менше. Потрібно відмітити, що окрім 2008, 2010 і 2012 років цей коефіцієнт по цій групі товарів завжди перевищував одиницю.

На ринку картоплі та плодоовочевої продукції зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного обороту відбувається поруч із зниженням частки вітчизняних товарів виробників на внутрішньому ринку відповідно до 93 і 85%. Експортно-імпортні операції за даними видами сільськогосподарської продукції мають чітко виражений сезонний характер, проте вітчизняні виробники втратили свої позиції на таких традиційних для нас видах продукції, як цибуля, морква, столові буряки, капуста, яблука тощо. У різних країнах є різні щодо забезпечення населення плодоовочевою продукцією у зимовий період. Деякі країни вкладають значні інвестиції у створення сховищ із регульованими умовами для їх зберігання (наприклад, Франція), а деякі переважно орієнтовані на імпорт (США)[4].

Позитивною тенденцією є зростання у 2008-2012 роках коефіцієнта покриття імпорту експортом продукції борошномельно-круп'яної галузі у 2012 році - він становив 3,72.

По групі готових харчових продуктів цей коефіцієнт менше одиниці протягом всього періоду дослідження був по продуктах з м'яса і риби, тютюну і по різних харчовим продуктам. По цукру і кондитерським виробам і з цукру цей коефіцієнт має різну динаміку: з 2003 по 2007 роки стрімке зростання до 4,76 і наступний спад у 2010 р. до 0,89 і подальше зростання до 4,09 у 2012 р.

На ринку цукру спостерігається негативне сальдо зовнішньоторговельного обороту та перевищення експорту над імпортом у 10 разів. Натомість Україна є одним із найефективніших експортерів кондитерських виробів на зовнішній ринок. Для того, щоб оцінити цю ситуацію потрібна реальна соціально-економічна оцінка, так як є випадки, коли країна є імпортером сировини й ефективним експортером продуктів її переробки.

По какао і продуктам з нього істотних змін не спостерігалось, починаючи з 2001 року цей коефіцієнт стабільно більше одиниці (від 1,06 до 1,49). По продуктам із зернових культур і залишків відходів харчової промисловості також за досліджений період не спостерігалися суттєві зміни, коефіцієнт покриття імпорту експортом був більше 2, мав тенденцію до зростання і у 2012 р. становив 3,38. По продуктам переробки овочів і плодів спостерігається тенденція до зниження цього коефіцієнта, за 2000-2012 роки він знизився майже удвічі. По алкогольним і безалкогольним напиткам і оцту коефіцієнт покриття імпорту експортом має різну динаміку: з різким зростанням у 2004 році до 4,16 і подальшим зниженням до 0,78 в 2012 році.

Таблиця 5

Коефіцієнти покриття імпорту експортом в зовнішній торгівлі АПК
України

Продукція	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього товарів	1,0	1,0	1,1	1,0	1,1	0,9	0,9	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8
Усього продуктів харчової промисловості і	1,5	1,6	2,1	1,3	1,8	1,6	1,5	1,5	1,7	1,9	1,7	2,0	2,4

сільського господарства в тому числі:													
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	3,4	2,5	2,7	2,8	2,1	1,5	0,6	1,0	0,5	0,5	0,6	0,9	0,6
01 живі тварини	1,5	0,3	0,8	0,7	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
02 м'ясо та харчові субпродукти	8,8	2,1	5,9	4,6	1,1	0,9	0,2	0,6	0,1	0,1	0,2	0,7	0,4
03 риба і ракоподібні	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
04 молоко та молочні продукти, яйця; мед	12,1	12,1	5,1	7,3	11,8	9,0	4,5	6,2	4,9	3,4	4,8	4,7	3,1
05 інші продукти тваринного походження	5,0	9,0	7,2	4,4	5,4	1,6	1,0	0,8	0,5	0,4	0,6	0,5	0,4
II. Продукти рослинного походження	1,2	2,6	5,1	1,0	2,6	3,2	2,9	2,0	3,8	4,0	2,5	3,0	3,8
06 живі рослини та продукти квітництва	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
07 овочі, коренеплоди	1,3	4,7	3,4	2,3	5,9	3,3	3,3	2,5	0,9	2,0	0,9	1,0	0,9
08 їстівні плоди і горіхи; цитрусові	0,3	0,3	0,6	0,6	0,7	0,5	0,6	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2
09 кава, чай, прянощі	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
10 зернові культури	1,0	9,6	41,0	0,8	5,1	24,1	22,8	8,8	25,3	36,1	16,9	16,5	28,1
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,4	0,3	1,2	0,4	1,1	1,2	1,2	1,0	3,7	4,4	2,9	2,2	3,7
12 насіння і плоди олійних рослин	6,9	4,5	1,4	7,0	3,5	1,8	3,4	5,0	6,1	7,7	6,1	5,0	4,9
13 камеді, смоли	0,3	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
14 інші продукти рослинного походження	1,2	11,8	1,4	4,4	4,4	6,5	4,3	3,4	3,0	5,7	1,9	1,6	0,5
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	3,9	2,6	3,1	5,1	3,7	2,9	5,1	4,4	3,2	4,8	5,8	7,2	10,4
IV. Готові харчові продукти	0,9	0,8	0,9	0,8	1,1	0,9	0,8	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2
16 продукти з м'яса, риби	0,8	0,6	0,5	0,7	0,7	0,3	0,2	0,3	0,2	0,5	0,5	0,4	0,5
17 цукор і кондитерські з цукру	1,4	0,6	1,1	0,6	1,2	1,4	3,8	4,8	2,4	1,9	0,9	1,0	4,1
18 какао та продукти з нього	0,9	1,3	1,4	1,4	1,4	1,1	1,2	1,3	1,4	1,5	1,5	1,4	1,5
19 продукти із зернових культур	1,9	2,5	2,1	2,0	2,0	1,9	1,5	1,5	1,6	2,1	2,0	2,1	2,2
20 продукти переробки овочів, плодів	2,0	1,2	1,3	1,8	1,6	1,1	0,7	1,0	0,6	0,8	0,9	0,8	1,2
21 різні харчові продукти	0,1	0,1	0,2	0,5	0,5	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,1	1,9	2,0	1,4	4,2	3,6	2,2	1,9	1,7	2,4	1,6	0,9	0,8
23 залишки і відходи харчової промисловості	2,8	1,7	1,5	1,7	2,1	1,3	1,1	1,9	2,0	1,6	2,3	2,5	3,4
24 тютюн	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5

Джерело: [2]

Розглянемо чотири основні види продукції, значення яких дуже важливе для аналізу зовнішньої торгівлі продукції АПК і для забезпечення населення необхідним продуктами харчування. Це м'ясо та м'ясні продукти, молоко та молочні продукти, зерно і олія. Вся перелічена продукція є традиційною для

українського сільського господарства і потребує збалансованого підходу до виробництва і споживання продукції.

Фонд споживання м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець) у 2011 р. становив 2339 тис. тонн, що на 16,8% більше ніж у 1995 р. і на 45% більше ніж у 2000 р. (табл. 6). Місткість ринку з урахуванням чисельності населення і раціональної норми споживання м'яса та м'ясних продуктів становила у 2011 р. 3648 тис. тонн, що становить 88,2% рівня 1995 р. і 91,7% рівня 2000 р. Зниження місткості ринку обумовлено зниженням чисельності населення в Україні. Рівень самозабезпеченості населення м'ясом та м'ясними продуктами (включаючи субпродукти та жир-сирець) у 2011 р. становив 0,91, починаючи з 2005 р. він постійно менше одиниці і коливався в межах від 0,81 у 2008 р. до 0,91 у 2011 р. Співвідношення між фондом споживання і місткістю ринку з урахуванням населення і раціональних норм споживання конкретного продукту становить ступінь задоволення місткості ринку, цей показник у 2011 році становив 0,59, а у 2000 р. – 0,42. Потенціал нарощування ринку – це кількість даного виду продукції, яка необхідно для 100% задоволення місткості ринку. Так, у 2011 р. цей показник становив 1309 тис. тонн, це на 45% менше ніж у 2000 році і це становило 61% від загального обсягу виробництва м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець).

Таблиця 6

Показники споживання м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець), тисяч тонн

Показники	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Фонд споживання	2002	1611	1844	1967	2125	2340	2290	2384	2339
Населення України на 1 січня відповідного року, млн. чол.	51,7	49,7	47,3	46,9	46,6	46,2	45,9	45,8	45,6
Раціональна норма споживання, кг на особу	80	80	80	80	80	80	80	80	80
Місткість ринку з урахуванням населення і раціональної норми споживання	4136	3976	3784	3752	3728	3696	3677	3663	3648

Рівень самозабезпеченості	1,08	1,03	0,86	0,87	0,90	0,81	0,83	0,86	0,91
Ступінь задоволення місткості ринку	0,55	0,42	0,42	0,46	0,51	0,52	0,52	0,56	0,59
Потенціал нарощування ринку	2134	2365	1940	1785	1603	1355	1387	1279	1309
У % до виробництва продукції	93,0	142,2	121,5	103,6	83,8	71,1	72,4	62,1	61,0

Джерело: [2]

Фонд споживання молока та молочних продуктів у 2011 р. становив 9363 тис. тонн, що становить 75% рівня 1995 р. і 45% рівня 2000 р. (табл. 7). Місткість ринку з урахуванням чисельності населення і раціональної норми споживання молока та молочних продуктів становила у 2011 р. 17419 тис. тонн, що становить 88% рівня 1995 р. Зниження місткості ринку обумовлено зниженням чисельності населення в Україні. Рівень самозабезпеченості населення молоком та молочними продуктами у 2011 р. становив 1,067, починаючи за останні 20 років він постійно більше одиниці. Ступінь задоволення місткості ринку у 2011 році становив 0,64, а у 2000 р. – 0,67. Потенціал нарощування ринку у 2011 р. становив 8056 тис. тонн, це на 12% менше ніж у 2000 році і становив 73% від загального обсягу виробництва молока та молочних продуктів. Це значить, що для повного задоволення населення молоком і молочними продуктами потрібно наростити обсяги його виробництва на 73%.

Таблиця 7

Показники споживання молока та молочних продуктів, тисяч тонн

Показники	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Фонд споживання	12549	9789	10625	10980	10448	9890	9780	9470	9363
Раціональна норма споживання, кг на особу	380	380	380	380	380	380	380	381	382
Місткість ринку з урахуванням населення і раціональної норми споживання	19646	18886	17974	17822	17708	17553	17466	17443	17419
Рівень самозабезпеченості	1,06	1,05	1,15	1,08	1,06	1,08	1,06	1,06	1,067

Ступінь задоволення місткості ринку	0,88	0,67	0,76	0,75	0,69	0,67	0,66	0,64	0,64
Потенціал нарощування ринку	7097	9097	7349	6842	7260	7663	7686	7973	8056
У % до виробництва продукції	41,1	71,9	53,6	51,5	59,2	65,2	66,2	70,9	72,7

Джерело: [2]

Фонд споживання зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) у 2011 р. становив 6730 тис. тонн, що становить 76% рівня 1995 р. і 87 % рівня 2000 р. (табл. 8). Рівень самозабезпеченості населення зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) у 2011 р. становив 1,93, починаючи за останні 20 років він постійно більше одиниці і має тенденцію до зростання. Так, у 2011 р. він був на 93% вище рівня 1995 р.

Споживання зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) на одну особу у 2011 р. становило 147,6 тис. тонн на рік, це 86% рівня 1995 р. і 90% рівня 2005 р.

Таблиця 8

Показники споживання зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тисяч тонн

Показники	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Фонд споживання	8850	7748	7750	7300	7090	7021	6860	3808	6730
% до 2000 року	-	-	100,03	94,22	91,51	90,62	88,54	49,15	86,86
Рівень самозабезпеченості	1,00	1,07	1,47	1,34	1,21	1,98	1,76	1,44	1,93
Споживання на одну особу, тис. тонн на рік	171,2	155,9	163,8	155,7	152,1	152,0	149,2	83,2	147,6

Джерело: [2]

Фонд споживання олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію) у 2011 р. становив 625 тис. тонн, що на 2% нижче рівня 2005 р. (табл. 9). Місткість ринку з урахуванням чисельності населення і

раціональної норми споживання олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію) становила у 2011 р. 590,9 тис. тонн, що на 4% нижче рівня 2005 р. Зниження місткості ринку обумовлено зниженням чисельності населення в Україні. Рівень самозабезпеченості населення олією (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію) у 2011 р. становив 4,88 і має тенденцію до зниження. Ступінь задоволення місткості ринку у 2011 році становила 0,95, а у 2005 р. – 0,97. Це говорить про те, що Україна повністю задовольняє свій внутрішній попит олією і ще експортує значну частку цієї продукції так як виробництво у 4,88 рази перевищує споживання.

Таблиця 9

Показники споживання олії (включаючи основні оліємісткі продукти, в перерахунку на олію), тисяч тонн

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Фонд споживання	635	639	664	694	711	680	625
Рівень самозабезпеченості	2,09	3,06	3,21	2,66	3,80	4,30	4,88
Споживання на одну особу, тис. тонн на рік	13,4	13,6	14,2	15,0	15,5	14,9	13,8
Раціональна норма споживання, кг на особу	13	13	13	13	13	13	13
Місткість ринку з урахуванням населення і раціональної норми споживання	614,9	609,7	605,8	600,5	597,5	595,2	590,9
Ступінь задоволення місткості ринку	0,97	0,95	0,91	0,87	0,84	0,88	0,95

Джерело: [2]

В табл.10 проведено аналіз експортної орієнтації і імпортозалежності. Експортна орієнтація розраховується як співвідношення експорту і власного виробництва виражене у відсотках. Цей показник показує, яку частину експорт займає у загальному вітчизняному виробництві продукції. Так, експортна орієнтація м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець) становила у 1995 р. 8,02, а у 2011 – 3,68%. Останні 20 років знизилася частка експорту в загальному виробництві продукції і це обумовлено і загальним зниженням виробництва м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець) і зниженням експорту цієї продукції.

Імпортозалежність виробництва визначається співвідношенням імпорту до власного виробництва продукції. По м'ясу та м'ясним продуктам (включаючи субпродукти та жир-сирець) імпортозалежність виробництва становила у 2011 р. 11,38, а у 2000 р. – 2,29. У 2008 р. цей показник становив 28,86 і це найбільше значення за остання десять років, що є свідченням того, що у цей період найбільше імпорт вплинув на споживання населення України.

Згідно з законодавчо затвердженими індикаторами продовольчої безпеки, (відповідно до постанови Уряду №1379) граничний критерій продовольчої незалежності за окремим продуктом визначається як співвідношення міжобсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку – це імпортозалежність споживання, який не може бути більшим за 30%.

Цей показник становив у 2011 р. - 10,43, це менше ніж у 2008, коли він становив 23,5 і це говорить, що хоча цей показник не перевищує 20-30%, але у 2008-2009 роках наближався до критичних значень імпортозалежності споживання по м'ясу та м'ясним продуктам (включаючи субпродукти та жир-сирець).

Важливим є порівняння експортної орієнтації і імпортозалежності по кожному продукту. Так, по м'ясу і м'ясопродуктам тенденція така, що експортна орієнтація за останні п'ять років зростає, а імпортозалежність падає і це обумовлено зменшенням темпів зміни імпорту і нарощуванням темпів зростання експорту. А це є негативною тенденцією, так як внутрішнє споживання задовольняється не тільки за рахунок власного виробництва, але й значною мірою і за рахунок імпорту.

Зниження обсягів вітчизняного виробництва сільськогосподарської сировини тваринного походження до рівня 1990 року і виробництвом'яса та м'ясних продуктів, зростання внутрішнього ринкового попиту сприяли нарощуванню імпорту, хоча останнім часом цей процес уповільнився і має тенденцію до зниження. Значні суми грошових коштів на імпорт продовольства негативно впливають на економіку країни.

Таблиця 10

**Експортна орієнтація і імпортна залежність м'яса та м'ясних продуктів
(включаючи субпродукти та жир-сирець)**

Роки	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортозалежність	
	Власне виробництво	Імпорт	Внутрішнє споживання	Експорт		Виробництва	Споживання
1995	2294	19	2002	184	8,02	0,83	0,95
2000	1663	38	1611	163	9,80	2,29	2,36
2005	1597	325	1844	82	5,13	20,35	17,62
2006	1723	278	1967	29	1,68	16,13	14,13
2007	1912	245	2125	45	2,35	12,81	11,53
2008	1906	550	2340	28	1,47	28,86	23,50
2009	1917	439	2290	40	2,09	22,90	19,17
2010	2059	378	2384	48	2,33	18,36	15,86
2011	2144	244	2339	79	3,68	11,38	10,43

Джерело: [2]

По молоку і молокопродуктам експортна орієнтація порівняно із 2005 роком упала (від 13,86 у 2005 р. до 8,7 у 2011), а імпортозалежність зросла (від 0,82 у 20005 р. до 2,32 у 2011) і це обумовлено тим, що за 2005-2011 рр. імпорт зріс майже у два рази, а експорт знизився також майже у два рази(табл. 11). Таким чином внутрішнє споживання молока і молочної продукції задовольняється не тільки за рахунок власного виробництва, але й значною мірою і за рахунок імпорту.

Суттєвою перешкодою для імпорту молочної продукції є низька якість української сировини і невідповідність через це продукції міжнародним стандартам. В структурі молока, що продано сільськогосподарськими підприємствами на переробку молокозаводам, питома вага молока екстра класу становить не більше 2%. Господарства населення є постачальниками близько 70% всієї кількості переробленого молока і це повністю несортове молоко.

Імпортозалежність споживання найбільшого значення досягла у 2009 р. – 4,65 і це значно нижче порогового значення 20-30%.

Таблиця 11

Експортна орієнтація і імпортна залежність молока та молочних
продуктів

Роки	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортозалежність	
	Власне виробниц- тво	Імпорт	Внутрішнє спожив- вання	Експорт		Виробництва	Спожи- вання
1995	17274	58	12549	1420	8,22	0,34	0,46
2000	12658	50	9789	1100	8,69	0,40	0,51
2005	13714	112	10625	1901	13,86	0,82	1,05
2006	13287	150	10980	950	7,15	1,13	1,37
2007	12262	199	10448	939	7,66	1,62	1,90
2008	11761	234	9890	1140	9,69	1,99	2,37
2009	11610	455	9780	919	7,92	3,92	4,65
2010	11249	273	9470	956	8,50	2,43	2,88
2011	11086	257	9363	964	8,70	2,32	2,74

Джерело: [2]

По зерну (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) експортна орієнтація останнім часом дуже висока з 1995 р. вона виросла більше ніж у десять раз (від 2,4 у 1995 р. до 26,12 у 2011), у 2009 р цей показник досягнув 56,83, тобто експорт становив 56,83% власного виробництва(табл. 12). Це обумовлено нарощуванням обсягів виробництва рослинництва і особливо зернових. Таким чином внутрішнє споживання зернових задовольняється в основному за рахунок власного виробництва.

Імпортозалежність виробництва і споживання зерна дуже низька, у 2011 р. остання становила – 4,06 і це в основному за рахунок дуже низького рівня імпорту.

Таблиця 12

Експортна орієнтація і імпортна залежність зерна (включаючи продукти
переробки зерна в перерахунку на зерно)

Роки	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортозалежність	
	Власне виробниц- тво	Імпорт	Внутрішнє спожив- вання	Експорт		Виробництва	Спожи- вання
1995	33930	200	8850	814	2,40	0,59	2,26
2000	24459	1010	7748	1330	5,44	4,13	13,04

2005	38016	226	7750	12650	33,28	0,59	2,92
2006	34258	235	7300	11168	32,60	0,69	3,22
2007	29295	343	7090	4490	15,33	1,17	4,84
2008	53290	222	7021	16668	31,28	0,42	3,16
2009	46028	136	6860	26160	56,83	0,30	1,98
2010	39271	175	3808	14239	36,26	0,45	4,60
2011	56747	273	6730	14825	26,12	0,48	4,06

Джерело: [2]

По олії (включаючи основні оліємсткі продукти в перерахунку на олію) експортна орієнтація останнім часом дуже висока з 2005 р. вона виросла на 38% і становила у 2011 р. 86,11, тобто експорт становив 86,11% власного виробництва(табл. 13). Це обумовлено нарощуванням обсягів виробництва рослинництва і особливо соняшника. Таким чином внутрішнє споживання олії задовольняється в основному за рахунок власного виробництва.

Імпортозалежність виробництва олії не є низькою і становить 7,62% у 2011 р., це на 26% рижче ніж у попередньому році і у 2,5 рази нижче рівня 2005 р. Імпортозалежність споживання у 2011 р. становила – 39,84, тобто сягає критичного значення – більше 30%. Це є свідченням того, що серед експорту переважає продукція із низьким ступенем обробки і, відповідно, доданої вартості, а серед імпорту навпаки. Таким чином, можна говорити про те, що Україна і сировинним джерелом оліємсткіх продуктів для значної частини світу, і таким чином, сприяє отриманню значних прибутків власним конкурентам в цьому напрямі розвитку.

Таблиця 13

Експортна орієнтація і імпортна залежність олії (включаючи основні оліємсткі продукти, в перерахунку на олію)

Роки	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва	Імпортозалежність	
	Власне виробництво	Імпорт	Внутрішнє споживання	Експорт		Виробництва	Споживання
2005	1437	264	635	900	62,63	18,37	41,57
2006	2123	245	639	1678	79,04	11,54	38,34
2007	2294	410	664	2140	93,29	17,87	61,75
2008	1966	480	694	1590	80,87	24,42	69,16

2009	2899	316	711	2483	85,65	10,90	44,44
2010	3101	319	680	2850	91,91	10,29	46,91
2011	3268	249	625	2814	86,11	7,62	39,84

Джерело: [2]

Цікаво також дослідити співвідношення експортної орієнтації виробництва і імпортозалежності споживання по окремим продуктам, які мають суттєве значення для продовольчої безпеки країни (рис. 17). Експортна орієнтація говорить про можливості України задовольняти попит на світових ринках і залучати в економіку країни валютні ресурси. Так, експортна орієнтація найменше значення приймає для м'яса та м'ясних продуктів (включаючи субпродукти та жир-сирець) – 3,68 у 2011 р. і ця тенденція зберігається з 2001 р., у 1995 і у 2000 роках цей показник був вище ніж по зерну і молоку і молочним продуктам. На другому місці в напрямі зростання значенню експортної орієнтації – молоко і молочні продукти – 8,7 у 2011 р. і це більше ніж удвічі вище ніж по м'ясу і м'ясним продуктам. На третьому місці в напрямі зростання експортної орієнтації – зерно із значенням 26,12 у 2011 р., але у 1995 і у 2000 роках цей показник відставав від аналогічних показників м'яса і молока і продуктів їх виробництва. Найбільше значення експортної орієнтації серед означених продуктів у олії і оліємстких продуктів – 86,11 у 2011 р. Цей показник був набагато вищим ніж по іншим харчовим продуктам.

Слабкою стороною структури експорту продукції агропродовольчого комплексу України, є її обмежений асортимент. Так, в Нідерландах перші десять головних видів експортної продукції займають тільки 40%, а в Україні більше 75% [5].

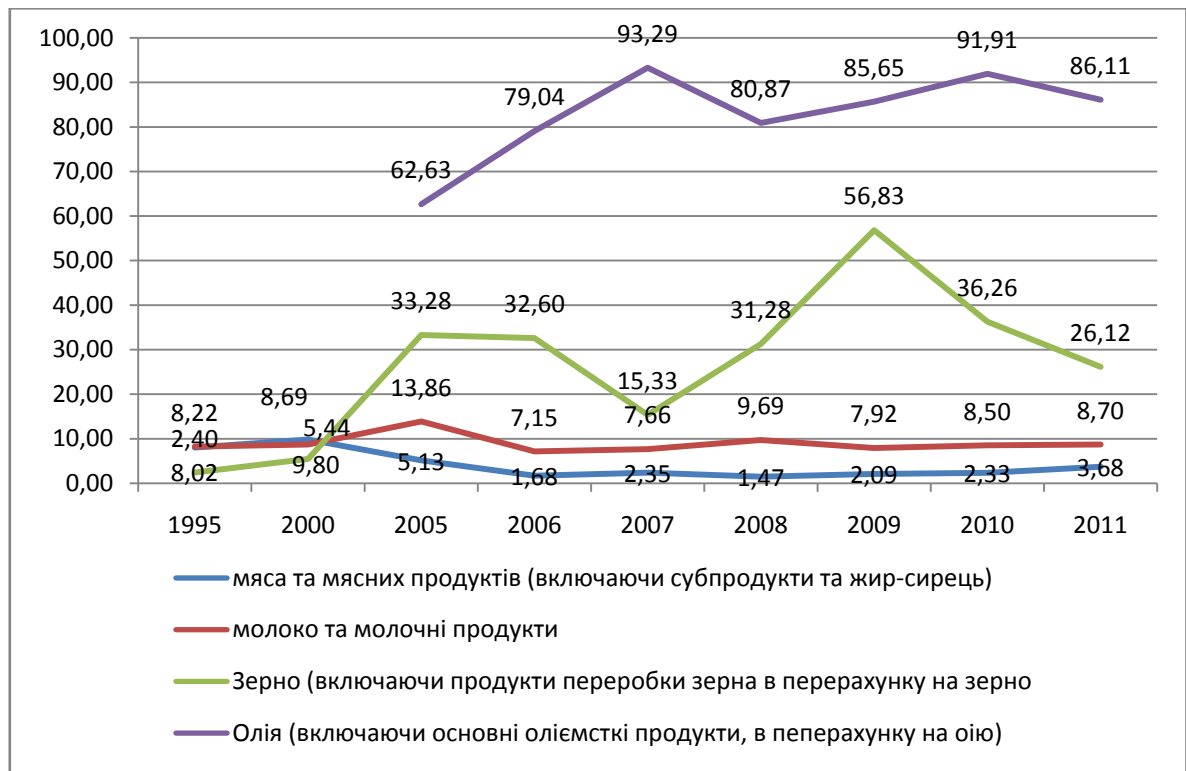

Рис. 17. Експортна орієнтація виробництва основних видів продукції сільського господарства в Україні
Джерело [2]

Зовнішньоекономічна кон'юнктура діє на продовольчий ринок України через усі свої складники (виробництво, пропозицію, попит і споживання). Підвищення світових цін на продукцію, що виробляється і експортується Україною (особливо, якщо це виробництво має конкурентні переваги), загалом позитивно впливає на експорт і збільшує доходи виробників. Але в умовах глобального взаємовпливу і взаємозалежності збільшення світових цін переходить і на ціни внутрішнього ринку.

Підняття ж світових цін на імпортовані харчові продукти і сільськогосподарську сировину прямо знижує життєвий рівень населення. Крім того, відбувається й непрямий вплив: у випадку, коли закуповується за кордоном продукція, що проходить подальшу обробку і переробку в Україні, як, наприклад, какао-боби, різні прянощі, горіхи, рис, риба і багато іншої харчової продукції.

Однією із невідкладних умов подальшого розвитку агробізнесу в Україні є реалізація політики захисту внутрішнього продовольчого ринку. Державна

політика України щодо забезпечення продовольчої безпеки спрямована на задоволення потреб населення життєво важливими продуктами харчування переважно продукцією вітчизняного виробництва. Що стосується тих видів продовольства, які в країні не виробляються, то завдання державного регулювання полягає у встановленні низьких митних тарифів на їх ввезення або повне скасування імпорتنих тарифів. Також державне регулювання стосується якості і безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини. Для цього передбачено державне нормування показників якості і безпеки, державна реєстрація, сертифікація, встановлення та додержання порядку ввезення в Україну харчових продуктів, державний нагляд та контроль.

Імпортозалежність споживання говорить про ту частину попиту вітчизняного споживача, яка задовольняється за рахунок світового ринку. Причинами такого незадоволеного попиту всередині країни можуть бути такі: відсутність власного виробництва в силу географічного положення і кліматичних умов, сировинна залежність власного виробництва і високі світові ціни, які стимулюють виробництво даного продукту всередині країни настільки, що порушують баланс сільськогосподарського виробництва.

Так, найбільше значення імпортозалежності споживання приходить на олію – 39,84 у 2011 р., потім йде м'ясо і м'ясні продукти – 10,43 у 2011 р., наступним продуктом є зерно – 4,06 у 2011 р. і на останньому місці молоко і молочні продукти – 2,74 у 2011 р. (рис. 18). Таким чином, споживання олії (включаючи основні оліємсткі продукти в перерахунку на олію) і м'яса і м'ясних продуктів найбільше залежать від імпорту. Хоча по цим продуктам зовсім інші тенденції виробництва всередині країни. Виробництво соняшника в Україні зростає високими темпами, а вирощування худоби знизилося і досі не сягає рівня 1990 року. Це говорить про те, що у цих продуктів різні причини високої імпортозалежності, про що йшлося вище.

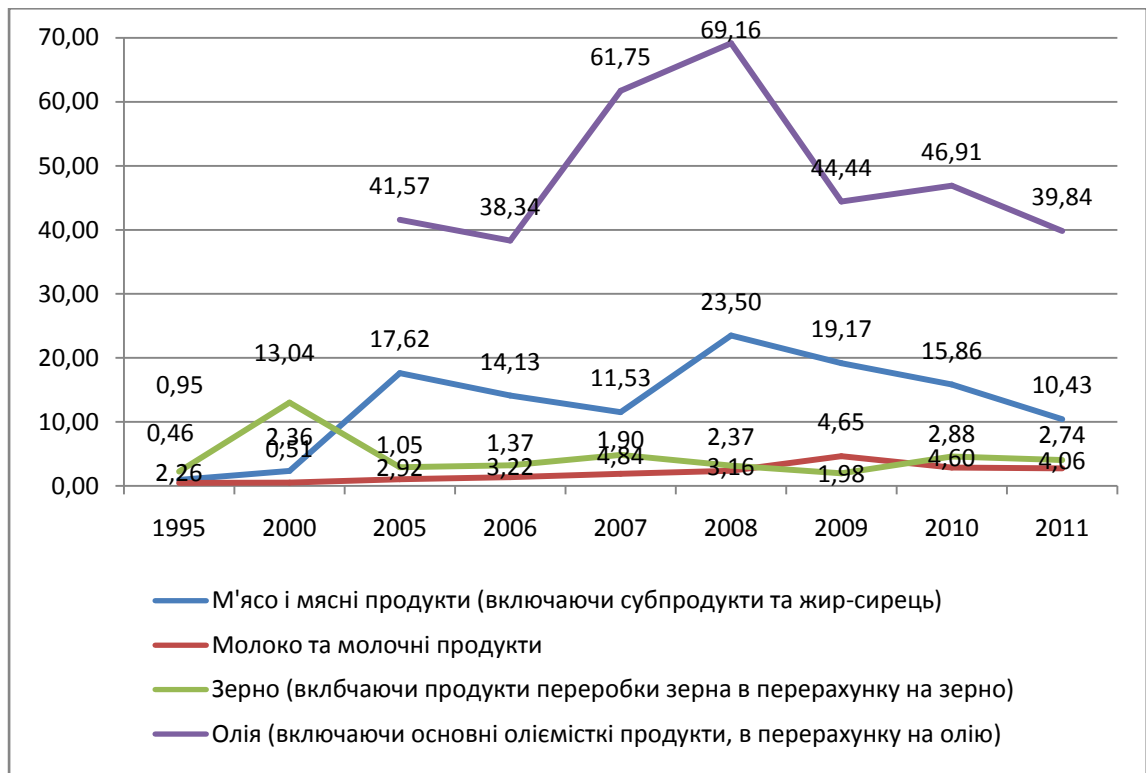

Рис. 18. Імпортозалежність споживання основних видів продукції сільського господарства в Україні[2]

Різні досліджувані продукти мають різне співвідношення між експортною орієнтацією і імпортозалежністю споживання. Так, олія (включаючи основні оліємисті продукти в перерахунку на олію), зерно і молоко і молочні продукти мають вищі значення експортної орієнтації ніж імпортозалежність. Це говорить про те, що дані продукти мають високий експортний потенціал, однак, по молоку і молочним продуктам і олії (включаючи основні оліємисті продукти в перерахунку на олію) в експорті переважають продукти з низьким ступенем переробки, що негативно впливає на конкурентоспроможність української продукції на світовому ринку. По зерну імпортозалежність є дуже низькою, а значить виробництво цієї продукції спрямовано на забезпечення внутрішніх потреб і потреб світових ринків. Україна експортує в основному рослинницьку продукцію (понад 60%), при цьому одна культура – соняшник (насіння, олія, макуха) становлять 20% загального експорту.

Слід зазначити, що практично всі країни з розвинутою ринковою економікою надають перевагу експорту продукції глибокої переробки, у тому числі з імпортованої сільськогосподарської сировини.

М'ясо і м'ясні продукти навпаки мають перевищення імпортозалежності над експортною орієнтацією, що говорить про те, що у разі низькою насиченості внутрішнього ринку даною продукцією, потрібно нарощувати внутрішнє виробництво і знижувати вплив іноземної продукції на внутрішнє споживання.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки. В першу чергу потрібно приділити увагу підвищенню ефективності розвитку сільського господарства і харчової промисловості. При обґрунтуванні товарно-ринкової стратегії експорту продукції агропродовольчого комплексу України особливої уваги заслуговує оцінка рівня конкурентоспроможності продукції рослинництва і тваринництва. Для цього потрібно вжити заходів для наближення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності худоби України і розвинених країн.

На першому етапі рослинницька продукція буде переважати в експорті продукції України. Тваринництво повинно в першу чергу задовольнити потребу населення, але в подальшому потрібно створити умови для розвитку цієї галузі, так як ця продукція також може мати перспективу для формування експорту України.

Виробництво високоякісної і екологічно чистої, в тому числі і органічної продукції повинно стати одним з перспективних напрямів розвитку експорту в майбутньому Україні. Так як ця продукція сьогодні в світі починає користуватись значним попитом і має збільшену додаткову вартість. Сектор екологічних товарів стає у світі більш динамічним, прибутковим і конкурентним.

Що стосується імпорту продукції, то тут потрібно обмежити його кількість лише тією продукцією, які Україна не може виробити сама. І це, як показує аналіз, в першу чергу повинно стосуватись продукції тваринництва.

Експортно-імпортний потенціал агропромислового комплексу України знаходиться під впливом комплексу складних факторів, які умовно можна поділити на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх факторів належать: ефективність функціонування аграрного сектору економіки, рівень і розподіл доходів споживачів, природні умови, стан і якість земельних ресурсів, зрілість аграрного ринку, державна аграрна політики, низька конкурентоздатність продукції, низька інноваційна активність, відставання якості промислової продукції від світових аналогів, невідповідність вітчизняної продукції світовим стандартам, висока собівартість багатьох товарів.

Серед головних зовнішніх факторів виділяють: кон'юнктуру світового ринку сільськогосподарської продукції, ступінь відкритості ринків, передбачуваність протекційних заходів, які вводяться торгівельними партнерами, аграрна політика країн і регіональних інтеграційних об'єднань.

Переважаючими проблемами внутрішнього походження є: недостатнє матеріально-технічне забезпечення сільського господарства і слабка інвестиційна привабливість; зниження мотивації до праці серед сільського населення; неефективність ринкових механізмів реалізації аграрної продукції; низька якість життя в сільській місцевості, особливо в районах, які найбільш віддалені від великих міст; велика частка витрат на продукти харчування в структурі витрат домогосподарств.

Загрози зовнішнього характеру полягають у дискримінаційному впливі торгівельної політики держав-партнерів; контрабандному ввезенні і вивезенні продуктів харчування; невідповідність імпортного продовольства стандартам якості і безпеки; впливі зовнішньоекономічної кон'юнктури.

В той е час сільськогосподарське виробництво і харчова промисловість України залишаються галузями, які ще не повною мірою реалізували свій інвестиційний потенціал. Обсяг прямих іноземних інвестицій був би більшим якби б покращився інвестиційний клімат.

Враховуючи ті обставини, що на світовому ринку сільськогосподарська сировина коштує набагато дешевше ніж продукти її переробки, в Україні потрібно створювати систему експортних галузей харчової промисловості на основі використання нових технологій. Це дає Україні вийти на світовий ринок

продовольства. В той же час на світовому ринку окремі види сільськогосподарської сировини: волокно льону і коноплі, вовна, соняшник і інші цінуються достатньо високо, тому Україна є потенційним експортером цієї продукції. В той же час необхідно створювати експортне спрямування розвитку сільського господарства. Важливо створити агропромислові зони виробництва екологічно чистих продуктів, які займають особливий сегмент на світовому ринку.

Головними елементами зовнішньої складової зовнішньоекономічної стратегії України є: створення потужного експортного сектору, укріплення національної валюти, залучення іноземних інвестицій на основі створення сумісних підприємств, вільних економічних зон господарювання, інших форм підприємництва з іноземним капіталом, лібералізація імпорту, формування фінансової системи зовнішньоекономічної діяльності (банки, біржі, страхові компанії, консалтинг, аудит, лізинг і інше), гнучка податкова, цінова, депозитна, кредитна і фінансова політика, яка симулює експортно-імпортні операції і інтеграцію у світову економічну систему і кадрове забезпечення.

Література:

1. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі країни у посткризовий період: аналіт. доп. / І.В.Клименко, О.А.Федірко, І.В.Ус . - К.: НІСД, 2011. – 120 с.
2. Зовнішньоекономічна діяльність України : [електроннеджерело]: www.ukrstat.gov.ua/: сайт Державного Комітету статистики України.
3. Електроннеджерело: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Козак Л.В. Ринкові позиції вітчизняних сільськогосподарських виробників у контексті членства України у СОТ // Економіка АПК. – 2013. - № 1. – С.55-60.
5. Нелеп В. оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України // Економіка АПК. – 2011. - №5, С.54-62.